

संतधर्माचा दीपस्तंभ

-* श्रीसंत बाबामहाराज आर्वीकर (मोरेश्वर जोशी) -*

-* मोक्षधाम, श्रीक्षेत्र माचणूर -*

माचणूरचे संत मोरेश्वर, अवतारचि तो जणू ज्ञानेश्वर ।
नाथपंथीचा श्रेष्ठ गुरुवर, योग-ज्ञान-भक्ति पूर्णचि अधिकार ॥

जन्म: श्रावण शुद्ध चतुर्दशी शके १८४७ - दि. ३ ऑगस्ट १९२५

महानिवारण: मार्गशीर्ष पौर्णिमा शके १८९३ - दि. २ डिसेंबर १९७१

ईश्वरसाक्षात्काराच्या तीव्र तळमळीने, ध्यासाने कुमारवयातच त्याचा शोध घेण्यास प्रवृत्त झालेल्या व त्यासाठी सर्वसंगपरित्याग करून स्वतंत्र वाटचालीद्वारे अल्पकाळातच ध्येयसिद्धि पावलेल्या महाराष्ट्रीय संतमांदियाळीत अलिकडच्या युगात श्रीसंत मोरेश्वर उर्फ श्रीसंत बाबामहाराज आर्वीकर यांचे नाव अग्रणीच आहे. परमपद प्राप्तीनंतरचे त्यांचे जीवनाचा यदृच्छेने केवळ एकच हेतु राहिला - 'धर्माचे झालेले बीभत्स स्वरूप विमल तत्वज्ञानाने पुनश्च पूर्ववत् करणे व संतांच्या आदेशाने सिद्ध झालेला जीवनधर्म स्थापन करणे.' कारण मानवाचे अंतर्बाह्य महानतेत रूपांतर करणारी, दैवी विश्वप्रसवनाच्या आणि स्वायत्त सुखाच्या नव्या क्षितिजाकडे नेणारी व्यवस्था म्हणूनच भारतीय द्रष्टव्यांनी उज्ज्वल धर्माची तुतारी फुंकली आहे. 'धर्मो हि परमागतिः' म्हणजे धर्म हीच सर्वश्रेष्ठ गति होय. 'धर्म वै शाश्वतं लोके' जगात धर्मच शाश्वत आहे. समस्त प्राणिमात्रांची क्रमशः प्रगति होत होत, समग्र उन्नतीचे परमपद प्राप्त करण्यास धर्मच कारण आहे. संतांचा धर्म हा एक उदात्त जीवनाचा पथप्रदर्शक आहे व संतधर्माचे कार्य हे आत्मविकसनाचे कार्य आहे.

हृदयात ज्ञानोबा-तुकोबांची करुणा, अंगी समर्थांचा प्रताप बाळगत या मार्गावरील पथिकांना या विमल संतधर्माचे दिग्दर्शन करणारे श्रीसंत बाबामहाराज आहेत एक प्रज्वलंत दीपस्तंभ.

या एका आगळ्या संतवराच्या अलौकिक जीवनगाथेतील फक्त काही पृष्ठांवरील हे शब्दांकन! त्यांनी आक्रमिलेल्या पथवाटेवरील काही पदचिन्हे!

विदर्भाची पावनभूमी

विदर्भाच्या पावनभूमीने अतिप्राचीन काळापासून भारताचे भाग्य घडविणाऱ्या अनेक दिव्य जीवांना जन्म दिला आहे. ब्रह्मविद्येच्या उपासकांची मंगल मालिका अतिप्राचीन काळापासून वर्धा-पूर्णच्या अखंड धारेतून सतत ओघळत राहिली आहे. वर्धा-वसिष्ठेच्या पावन परिसरात संतभूमी आर्वी, ज्या भूमीचे वर्णन राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांनी असे केले आहे की,

संतांचे आगर वर्धा तीरावर | आर्वी हे माहेर असे त्यांचे ||

अशा संतभूमी आर्वात श्रावण शुद्ध चतुर्दशी शके १८४७ म्हणजे दि. ३ ऑगस्ट १९२५ या शुभदिनी एका पुण्यात्म्याने देहाची खोल धारण केली आणि 'मोरेश्वर प्रभाकर जोशी' या अभिधानाने लौकिक जगात प्रवेश केला. . . . आणि संतवर बाबामहाराज यांचे पहिले पाऊल विश्वपृष्ठावर उमटले. पण धारणा निश्चित होती -

आम्ही कधी आलो | स्वरूप सोडोन? | जावे पालटोन | जेथील तेथे ||

तपस्वी पूर्वज

पिताश्री प्रभाकरपंत व आई अन्नपूर्णाबाई यांच्या पोटी जन्मलेल्या मोरेश्वराला एक तपोनिष्ठ कुलपरंपरा लाभली होती. या कुळाचे मूळपुरुष श्री वामनदेव ब्रह्मचारी हे सुमारे तीनशे वर्षांपूर्वीचे. ते श्रीक्षेत्र औंकारेश्वर येथे तपस्या करीत राहात असत. प्रसिद्ध नाथपंथी महासाधू मीननाथ यांचे वामनदेव हे शिष्य. तपस्या सिद्ध झाल्यावर परिभ्रमणासाठी बाहेर पडल्यावर ते मध्यप्रदेशातील बडवाह या गावी व तेथून फिरत फिरत बदनूर गावी आले. तेथील वास्तव्यात त्यांनी एका बाळाला मानसपुत्र मानून शिष्य केले. काशिनाथ नामक या मानसपुत्रामुळे 'सिंग' घराण्याशी वामनदेवांचा संबंध आला व ते 'सिंग' घराण्याचे श्रद्धेय बनले. या 'सिंग' घराण्याचे वाडवडील

नागपूरच्या भोसले राजघराण्यात नोकरीस होते. सिंग घराण्याचा खानदानी स्वभाव व प्रांजल्पणा पाहून भोसल्यांनी त्यांना मोठी इनामदारी बहाल केली व श्रद्धेय श्री वामनदेवांचाही इनाम अर्पण करून गैरव केला. सिंग घराण्याबरोबर पुढे वामनदेव नागपूरकडे आले व जवळच असलेली रामक्षेत्राची पावन भूमी रामटेक ही वामनदेवांची तपोभूमी बनली. तेथील 'चोर बावडी' नामक एकांत रमणीय स्थानी ते तपस्या करीत असत. काही काळानंतर सिंग कुळाबरोबर वामनदेवांची पावले आर्वांकडे वळली.

बरोबर त्यांचा दत्तक-पुत्र काशिनाथ होताच.

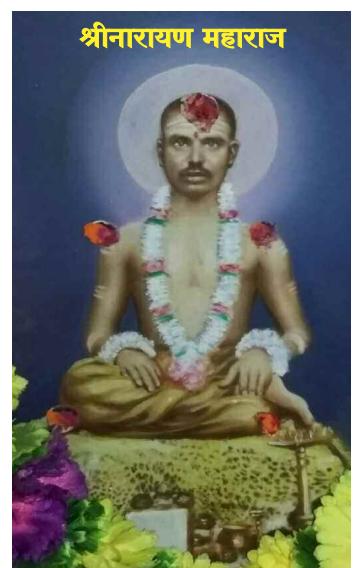
वर्धा जिल्ह्यातील ही आर्वा नगरी तेलंगणाय नावाच्या एका सत्पुरुषाने वसवली म्हणून या आर्वाला तेलंगणायाची आर्वा म्हणूनच संबोधले जाते. वामनदेवांचे दत्तकपुत्र काशिनाथ यांचे या परिसरात आल्यावर लग्न झाले व त्यांचे पुत्र पांडुरंग होते. सुमारे दीडशे वर्षांपूर्वी आर्वाला पुण्यश्लोक मायबाई नावाच्या एक त्री-संत होत्या. अशा संतभूमी आर्वात जन्मलेल्या पांडुरंगालाही स्वाभाविकरित्या संत मायबाईच्या सत्संग लाभला. पांडुरंग आपल्या भक्तिसाधनेत इतके रममाण असत की वयाची साठ वर्षे झाली तरी त्यांनी विवाहाचा विचारही केला नाही. पण पुढे संत मायबाईंनी त्यांना लग्न करण्याचा आदेश दिला व स्वतः पुढाकार घेऊन त्यांचे लग्न लावून दिले. संत मायबाईच्या कृपेने पांडुरंगपंतांचा जो पुढे वंशविस्तार झाला त्यातच पुढे श्री प्रभाकरपंतांच्या पोटी मोरेश्वराचा जन्म झाला.

साधुसंतांची संगति

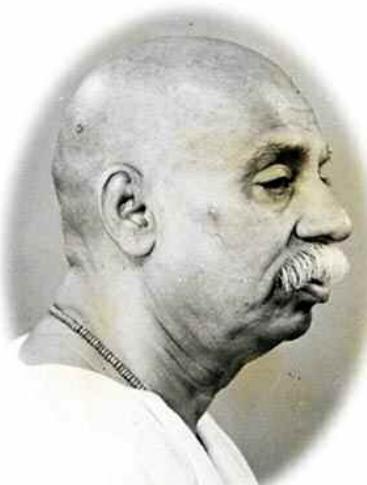
मोरेश्वराचे वडील श्री प्रभाकर पांडुरंग जोशी अत्यंत सत्त्वशील दत्तभक्त होते. व्यवसायाने प्राथमिक शिक्षक असलेले प्रभाकरपंत एक श्रेष्ठ साधक होते व समाधि अवस्थेपर्यंत त्यांचा अभ्यास होता. त्या काळी आर्वामध्ये श्री नारायण महाराज माळी (वानखेडे) नावाचे एक तरुण सिद्धपुरुष रहात असत. प्रभाकर मास्तरांचा त्यांच्याशी निकट संबंध आला व त्यांनी श्री नारायण महाराजांचे निस्सीम प्रेम संपादन केले. आर्वाकर जनता या दोघांना जणू कृष्णार्जुनाची जोडीच असे प्रेमादाराने संबोधित असे. श्री नारायण महाराज बरेचदा मास्तरांच्या घरीच रहात असत. प्रभाकरपंतांच्या वयाच्या सुमारे छत्तीसाब्द्या वर्षी ते आसन्नमरणावस्थेत असताना त्यांचा प्राणत्याग झाला, तेव्हा सिद्धपुरुष श्री नारायण महाराजांनी त्यांना आपल्या स्वतःच्या आयुष्याची काही वर्षे देऊन जिवंत केले ही एक सत्य घटना आहे. त्यानंतर प्रभाकरपंतास सुमारे बारा वर्षे आयुर्मान लाभले व त्या काळातच आपल्या मोरेश्वर बाबांचा जन्म झाला. माचणूर क्षेत्री पूज्य बाबामहाराजांनी काही साधकांसमोर हे उघडपणे सांगितले होते की, 'वडिलांच्या मृत्यूनंतर आम्ही जन्मलो. केवळ मी एकटाच नव्हे तर माझा धाकटा भाऊ सुधाकरही!' आम्ही त्यावेळचे सारे साधक श्रीबाबांच्या ह्या सांगण्याने आश्चर्यचकित झालो होतो आणि त्यावेळी त्यांनी आपल्या वडिलांना श्री नारायण महाराजांनी जीवदान दिले त्याची कथाही सांगितली होती. असो.

धीरोदात, शांतात्मा अशा पितृछायेत मोरेश्वराचे जीवन संस्कारसंपन्न होत होते. पण बालपणी मोरेश्वराला निरनिराळ्या व्यार्थीनी भयंकर त्रस्त केले होते. पिशाच्ये व देवता यांचे त्याच्यावर नेहमी आक्रमण होई. अशावेळी समर्थ नारायण महाराज चोवीस तास त्याला आपल्याजवळ घेऊन बसत. मोरेश्वराभोवती मुत्युचे भयंकर तांडव चाले. हा प्रकार अन्नपूर्णा आईने व प्रभाकरपंतांनी प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिला होता. मोरेश्वराचे जीवित हरण करण्यास येणाऱ्या अनेकविध भयानक आकृति त्यांना दिसत. पण तेव्हांच एक भगवे प्रकाशवलय बाल मोरेश्वराचं रक्षण करी. कधी कधी खडावांचा खड खड ध्वनि उठवीत प्रत्यक्ष दत्तप्रभू येत असल्याचे त्यांना दिसे व मग त्यांची काळजी दूर होई. एकदा तर बाल मोरेश्वर एकदम अत्यवस्थ झाला व त्यातून आता काही वाचत नाही अशी स्थिति होती. सर्वजण चिंतेत होते. अशा वेळी अचानक एक गोसावी तेथे उभा ठाकला. त्याने बाल मोरेश्वरास स्नान घालण्यास सांगितले. इतक्या अत्यवस्थ बालकास स्नान घालण्यास सर्वांचा विरोध होता, तरीही प्रभाकरपंतांनी त्यास स्नान घातले. त्याबरोबर बाल मोरेश्वराचे प्रकृतीस आराम पडला. जातेवेळी त्या गोसाव्याने सांगितले की याचे नातेवाईक विदर्भाबाहेर मुंबई, पुणे, सोलापूर येथे आहेत. इतके सांगून तो निघून जेला. लगेचच सर्वांनी त्याचा शोध केला पण तो दृष्टीस पडला नाही. त्या गोसाव्याच्या कथनाप्रमाणे पुढील काळात श्रीबाबांचे वास्तव्य सोलापूर व मुंबईस व भक्तमंडळीसुळ्डा विदर्भाबाहेरच झाली. श्री नारायण महाराजांसारख्या सत्पुरुषानेच मोरेश्वराचे बालजीवन घडविले

व पुढे दत्तप्रभुंच्या आज्ञेने मातेने मोरेश्वराला कुलस्वामिनी भगवती रेणुकामातेच्या ओटीत घातले. धर्मदेवतांच्या साप्राज्यातून लहानपणीच मोरेश्वराचे जीवन घडविले गेले हे अलौकिकच नव्हे काय! अशा प्रकारे संतांच्या आशीर्वादाने प्रकृतिस्वास्थ्य लाभून मोरेश्वर शालेय शिक्षणाकडे वळला.

राष्ट्रसंत तुकडोजींचा सत्संग

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

या काळात आर्वात राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज परमहंस दशेत वावरत असत. मोरेश्वराच्या भाज्याने लहानपणीच त्याला संत तुकडोजींचा सहवास लाभला. वयाच्या केवळ दहाव्या वर्षी प्रथम मोरेश्वराने जेव्हां तुकडोजींचे खंजिरी भजन ऐकले तेव्हा तो भावसमाधीत आपले देहभान विसरून गेला होता. संत तुकडोजींनी बाल मोरेश्वराची ती अवस्था ओळखली होती. संत तुकडोजींप्रमाणे बालमोरेश्वराला त्या काळी आर्वात शेख फकीर, काशिनाथ बाबा या सत्पुरुषांचा सहवासही मिळत असे व त्यांच्याशी सत्‌चर्चाही होत असत.

सद्ग्रंथांचे अध्ययन

शालेय शिक्षण व संत समागम घडत असतानाच पित्याने दूरदृष्टीने मोरेश्वरांकडून बरेचसे अध्ययनही करून घेतले. रामायण, महाभारत, गीता, अवधूतगीता, रामगीता, शिवपुराण, भागवतपुराण, गरुडपुराण, पद्मपुराण, ब्रह्मवैरत्पुराण, पांडवप्रताप इत्यादि ग्रंथांचे अध्ययन मोरेश्वराने लहान वयातच पूर्ण केले. आध्यात्मिक योगपर ग्रंथ व संतवाङ्मयाचे परिशीलनही त्याने केले. गोस्वामी तुलसीदास विरचित ‘रामचरितमानस’ यासारख्या भक्तिमहाकाव्याचा आस्वादही या लहान वयातच मोरेश्वराने घेतला.

स्वाभाविकच त्या संस्कारक्षम वयातच मोरेश्वराच्या अंतःकरणावर या सर्वांचा ठसा उमटला. संतांची ती भावपुष्पे त्याने आपल्या हृदय-संपुटात भक्तिभावाने सांभाळून ठेवली!

यावेळी मोरेश्वराचे शालेय शिक्षण सुरु होते पण त्याच्या संशोधक बुद्धीला पठावीबंद शालेय शिक्षण कधी फारसे आवडले नाही. एकदा त्याच्या वर्गशिक्षकाने त्याच्या वृत्तीतला वेगळेपणा पाहून त्याला विचारले होते, ‘अरे मोरेश्वरा, तुला मी काय शिकवू सांग बरे?’ तेव्हा त्याने उत्तर दिले होते, ‘गुरुजी असे काहीतरी मला शिकवा की जे पुन्हा कधीही शिकावे लागणार नाही’. मोरेश्वराचा वेगळेपणा त्या शिक्षकांना ह्या उत्तराने जास्तच जाणवला! शाळा संपली की मोरेश्वर आष्टी रस्त्यावरील टेकड्यांवर एकांतात जाऊन साधना करीत असे. कसेबसे मॅट्रिकपर्यंतचे शालेय शिक्षण त्याने संपविले आणि त्याचेवेळी मोरेश्वराचे वडील श्री प्रभाकरपंत कैलासवासी झाले.

मग पुन्हा एकदा राष्ट्रसंतांचा सहवास मोरेश्वराला लाभला. त्यावेळी संत तुकडोजी महाराज धर्मसेवेच्या, राष्ट्रसेवेच्या कार्यात हिरीरीने भाग घेत असत. लोकांना या कार्यासाठी आवाहनही देत होते व मार्गदर्शन करीत होते. मोरेश्वराने आपल्या या कार्यात सहभागी बऱवे अशी इच्छा राष्ट्रसंतांची इच्छा त्यांनी प्रकट करताच मोरेश्वराने त्या कार्यात उडी घेतली. त्यावेळी राष्ट्रसंतांचे खंजिरी भजनाचे व प्रवचनांचे कार्यक्रम गावोगावी होत असत. छिंदवाडा जिल्ह्यातील प्रचारकाची जबाबदारी मोरेश्वराने घेतली व सुमारे एक-दीड वर्षे तो या कामात नेटाने कार्य करीत असे. महाराज कार्यक्रमासाठी जेथे जाणार असतील तेथील कामाची पूर्वयोजना व संचालन मोरेश्वर करीत असे. महाराजांच्या सांगण्यावरून या काळात मोरेश्वराने स्वामी रामतीर्थांचे वाङ्मय, तसेच मानवेंद्रनाथ रॉय, रवींद्रनाथ टागोर, महात्मा गांधी यांचेही साहित्य अभ्यासले.

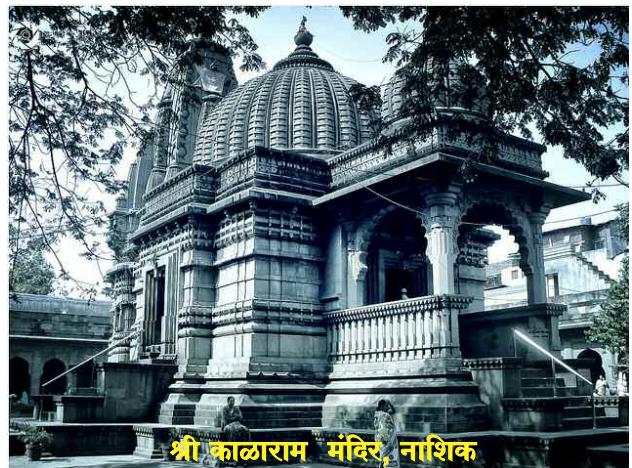
श्रीसंत तुकडोजी महाराजांना तर मोरेश्वराच्या हृदयात पितृतुल्य स्थान होते. त्यांच्या साधुत्वावर त्याची अचल निष्ठा होती. पण महाराजांच्या ‘गुरुदेव सेवा मंडळा’च्या त्या स्थूल कार्यात मात्र त्याला फार काळ रमता आले नाही. एकांत साधनेसाठी कुठेतरी दूर निघून जावे ही ओढ उत्कट होत होती. पूर्व संस्कारांनी तपश्चर्या करण्यासाठी एकांत सेवन करण्याचे विचार जसजसे बळावू लागले, तसेतसे मोरेश्वराने छिंदवाडा जिल्ह्यातील आपल्या कार्याला पूर्णविराम दिला व पुन्हा तो जन्मग्राम आर्वाला येऊन राहिला. मात्र आता स्वतःच्या घरी न राहता तेथील दत्तमंदिरात त्याने वास्तव्य केले व साधना सुरु केली. मोरेश्वराच्या प्रकट साधनेस खन्या अर्थाने या वेळेसच सुरवात झाली. त्याच्या आईला मुलाचे हे वागणे मोठे गूढ वाटे. दत्तमंदिरात मोरेश्वराला आई आपल्या पदराखाली झाकून आणलेली भाकरी सजल नेत्रांनी खाऊ घाली. मोरेश्वराची ती लोकविलक्षण अवस्था अवलोकन करताना अन्नपूर्णामाऊलीला प्रेमाचे नुसते भरते येई! पण जगराहाटी वेगळीच! घाण्याच्या बैलाप्रमाणे ठराविक चाकोरीत अगतिकपणे फिरणाऱ्या जगाने मोरेश्वराच्या वागणुकीवर मूर्खपणाचे-पागलपणाचे शिक्कामोर्तव केव्हांच करून टाकले होते! पण मोरेश्वराचा भार प्रत्यक्ष दत्तप्रभूनीच उचलला आहे हे त्या अज्ञजनांना कसे कळावे? थोड्याच दिवसात श्रीदत्तात्रेयांच्या आज्ञेने मोरेश्वराने एका उत्तररात्री आर्वी सोडली!

भ्रमणगाथा

मोरेश्वराची भ्रमणगाथा सुरु झाली. एका आनंदयात्रीची ही महानंदयात्रा मोठी विलक्षण आहे. एकाकी भ्रमण करताना आर्वी

सोडल्यावर मोरेश्वर कुठे, कसा गेला, कसा राहिला त्याने काय साधना केली, हे सर्व साकल्याने लिहिणे मोठेच कठीण! भावी काळात प्रसंगोपात त्याने आपल्या निकटवर्तीयांजवळ कथन केलेल्या माहितीवरून व स्वतःच्या हस्ताक्षरांत लिहून ठेवलेल्या काही मजकूरावरूनच (की जो मजकूर श्रीबाबांच्या निर्वाणानंतरच उपलब्ध झाला) ही भ्रमणगाथा

लिहिली आहे. हा लेख म्हणजे त्या भ्रमणगाथेतील काही पृष्ठांवरील फक्त महत्वाच्या पंक्ति आहेत. पण या ओर्नामधूनही खूप काही दडलेलं आहे. एका साधकाच्या महाप्रवासातल्या या

श्री काळाराम मंदिर, नाशिक

फक्त काही उमटलेल्या पाऊलखुणा आहेत. पण ह्या पाऊलखुणाही ती जीवनयात्रा दिग्दर्शित करणाऱ्या दीपकलिका आहेत.

आर्वाहून निघालेली मोरेश्वराची पदयात्रा प्रथम पंढरपूरच्या दिशेने मार्गस्थ झाली. ‘सुखालागी आरण्य सेवीत जावे’ ही समर्थाची उक्ति सार्थ करणारा पंधरा-सोळा वर्षांचा मोरेश्वर बालयोगी अरण्यातून एकाकी चालू लागला. अन्नपूर्णा आईचे वात्सल्याने गहिवरलेले डोळे मोरेश्वराच्या मार्गावर आसवांच्या पायघड्या घालीत होते अन् संतसेवारत भक्तवर प्रभाकरपतंत्रंचे प्रेमाने ओसंडणारे हृदय, अव्यक्तातून त्या

श्रीपांडुरंग, पंढरपूर

बालयोग्याची चिमुकली पाऊले त्या कल्याणपथावर खंबीरपणे व यथार्थेतने पडावीत म्हणून दत्तप्रभूंची प्रार्थना करीत होते. आपल्याकडे येणारा हा लहानगा जीव सुखरूपतेने यावा याची भगवान विट्ठलाला केवढी काळजी! श्रीनृसिंहसरस्वतींचे जन्मस्थान लाड कारंजापासून नामदेव किराणे नावाच्या एका सज्जन गृहस्थाने मोरेश्वराची काळजी वाहिली. वाटेत औंढया-नागनाथांचे दर्शन घेऊन मोरेश्वर पंढरीत येऊन दाखल झाला. पंढरपूरच्या पांडुरंगाची भक्तिपताका दूरवर डौलाने लहरत होती. ते भक्तिपीठ

मोरेश्वराला फार आवडले. पुण्यसलिला अशा त्या चंद्रभागेत स्नान करावे, साधुसंतांची व सद्भक्तांची दर्शने घ्यावीत व विप्र दत्तघाटावरील एकांतात ध्यानधारणा करावी असा मोरेश्वराचा नित्यक्रम होऊन बसला होता! पंढरीच्या भागवतर्थमाच्या भक्तीचे स्तन्य प्राशन करून मोरेश्वराचे जीवन परिपुष्ट होत होते! काही काळाने पंढरीनाथांच्या आज्ञेने मोरेश्वराने नाशिककडे प्रयाण केले. गोदावरीच्या पावन तटाकी तीन वर्षे वास्तव्य करून मोरेश्वराने तेथे गायत्री पुरश्रण केले. त्याकाळी नाशिकमध्ये विद्यमान असलेले प्रसिद्ध पंडित श्रीराम गोसावी व श्रीशंकराचार्य डॉ. कुर्तकोटी इत्यादि प्रभृतींच्या भेटी घेऊन सत्संग केला. त्यांच्याशी शास्त्रचर्चा करून विद्याग्रहण केले. संत गाडगे महाराजांच्या समवेत प्रेमल हरिकथा श्रवण करीत असताना स्वच्छतेची कामेही त्याने केली. नाशिकच्या त्या रामक्षेत्रात भक्तिरसाने ओथंबलेले हृदय घेऊन मोरेश्वराने त्या करुणासागर जानकीनाथाला आपल्या प्रेमाशूनी अभिषेक केला! आपल्या स्वामींच्या या लहानग्या भक्ताला डोळे भरून पाहण्यासाठी रामरंगी रंगून गेलेले हनुमंत एकदा त्याच्या पुढ्यात येऊन ठाकले होते! मंदिरातील आरतीच्या वेळी, श्रीरामांच्या पदकमलांवर दृष्टी खिळवून स्फुंदत उभ्या असलेल्या बाल मोरेश्वराकडे एका सद्भक्तांचे लक्ष वेधले आणि अगदी धावत जाऊन त्यांनी त्याला प्रेमालिंगन दिले, कुरवाळले. त्यावेळी गालातील हाडाला झालेल्या ब्रणाने एक भयंकर व्याधीने मोरेश्वराला ग्रासले होते. त्या सद्भक्तांनी मोरेश्वराला आपल्याबरोबर नागपूरला नेले व औषधोपचाराने ती व्याधी त्यांनी बरी केली. नागपूरमध्ये त्यावेळी सुप्रसिद्ध महायोगी स्वामी सीताराम महाराज, श्रीगौरीशंकर महाराज यांच्याशी मोरेश्वराचा संबंध आला. श्रीसीताराम महाराजांकडून

श्रीरामलायम परश्वनाथ मंदिर, काळाराम मंदिर, नाशिक

त्याने योगांग ग्रहण केले व त्यानंतर त्याची पाऊले श्रीक्षेत्र औंकारेश्वरकडे वळली.

नर्मदातटाकी गुरुकृपा

भक्तियुक्त अंतःकरणाने योगप्रयोगात सरसावलेला मोरेश्वर आपल्या भ्रमणगाथेचे पुढील अध्याय लिहू लागला. अरण्यातूनच चाल-लेल्या या परिभ्रमणात ‘जग’ आणि ‘मन’ या विश्वजननीच्या दोन सद्ग्रंथांचे अध्ययन तो एकाग्रतेने करीत होता.

संशोधावे जग । संशोधावे मन । आपुले अंतर । संशोधावे ॥

हा त्याचा नित्याचा परिपाठ! अरण्यातून जाताना भूक लागली की कधी कंदमुळे फले खावीत कधी कुठल्या पाल्यावरच भूक भागवावी आणि अथक चालत रहावे! अंगावर एखादेच फाटके वस्त्र असायचे! कधी एखाद्या गावात जाऊन भिक्षा मागावी व पुढे जावे! विरागयोगाने संपन्न झालेला हा ऋषिकुमार मोरेश्वर त्यावेळी फक्त १९-२० वर्षाचा होता. पण जन्मोजन्मीच्या पुण्याईने पावन व धीरगंभीर झालेला हा जीव, जणू नाते सांगायचा उपनिषद्कालीन ऋषिकुलाशी!

नर्मदातीर म्हणजे भारतीयांच्या तपःसाधनेचे एक पुण्यप्रांगण! अतिप्राचीन काळापासून या नर्मदातीरावर कितीतरी महात्मांची तपश्चर्या फुलली, फलली! परमार्थविश्वात दिव्य देह धारण करून राहिलेल्या व मुमुक्षु जीवांना साधनेचे मार्गदर्शन करणाऱ्या दिव्यात्म्यांची ती पुण्यपेठच होय. शास्त्रवचनच आहे, ‘रेवातीरे तपः कुर्यात्’.

ऑंकारेश्वराच्या रानाडोंगरातून हिंडत, एकांतस्थळी साधना करीत, वृक्षवळींची सोयरीक करीत अखंड त्या जगदीशाला आलवायचा, ‘देवा, घेशील ना रे मला जवळ? आतां नको रे दूर ठेवू!’ त्याचे ते अनोखे भक्तिमय बोल ऐकून पंचमहाभूतेही हरखून जायची! ‘गुरुबिन कौन बतावे बाट. . .’ असे गदगदलेल्या कंठाने गुणगुणत, बिकट यमघाटाच्या पुष्कल पायन्या चढून गेलेला मोरेश्वरयोगी सद्गुरुंच्या दर्शनासाठी सारखा तळमळत होता! नर्मदातीरीचा कण न कण आपल्या प्रेमाश्रूनी ओलाचिंब करून टाकीत होता! अव्यक्तातून एक महापुरुष हे सारे पाहात होता. . . न्याहाळीत होता. ती तळमळ, ती उत्कट भक्ति पाहून अंतरी आनंदत होता. ते

परमहंस परित्राजक यति महेश्वरानंद मोरेश्वराच्या दिशेने झेपावत होते! ‘आपैसा भेटे’ असे ते यति गुरुरूपाने दर्यार्द अंतःकरणाने, कृपादृष्टीने उत्कंठित झाले होते. ‘मोहे लागी लटक गुरुचरनकी. . .’ अशा अवस्थेत आक्रंदत वेभानपणे ऑंकारेश्वराच्या रानाडोंगरातून भ्रमण करणाऱ्या मोरेश्वराला भेटण्यासाठी ती आसुसले होते. हरिप्रेमाने ओल्याचिंब झालेल्या हृदयाच्या पायघड्या मोरेश्वराने तर पसरूनच ठेवल्या होत्या. त्या पायघड्यांवरून यतिवरांची पाऊले भक्त मोरेश्वराकडे धावत आली नि मग नर्मदामैयाच्या पावन कुशीत गुरुमाऊलीच्या स्पर्शने मोरेश्वराचे जीवन धन्य झाले! ‘हृदय हृदय एक झाले | ये हृदयीचे ते हृदयी घातले ॥’ असे ते दिव्य मिलन! गुरुकृपेचे दिव्य अंजन लेवून मोरेश्वर धन्य झाला, कृतार्थ झाला. मग स्वाभाविकपणेच,

तेणे अंजनगुणे दिव्यदृष्टी झाली । कल्पना निवाली द्वैताद्वैत ॥

अशा अवस्थेचा मोरेश्वर धनी झाला! अहो, गुरुकृपा असेल तेथे सर्वच लाभते. ज्ञानाईने निर्वाळा दिलाच आहे -

गुरु तेथे ज्ञान । ज्ञानी आत्मदर्शन । दर्शनी समाधान । आर्थी जैसे ॥

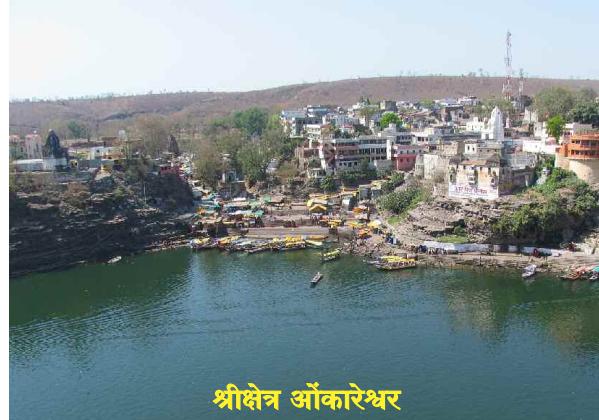
नर्मदातीरीच्या वास्तव्यात अध्यात्माची पूर्णावस्थाच मोरेश्वराला प्राप झाली. आपल्या नयनांतील पावन जलधारांनी श्रीगुरुचरणाची पूजा मोरेश्वराने केली. यति महेश्वरानंदांनी उन्मनी अवस्थेत मोरेश्वराला नांदविले व वाढविले.

मोरेश्वराने त्यांच्यावरोबर काही काळ परिभ्रमण केले. पुढे एक दिवस यतिवरांनी मोरेश्वराला सांगितले, “तू आता वृदावनला जा! जाताना उज्जिविनीला महांकालेश्वराचे दर्शन घेऊन मग पुढे जा. मी यापुढे तुझ्या अंगसंगाने राहीन. सर्वतः मला तू जाणत राहाशील!!” ती पावनवाणी अवकाशात विरत असतानांच ती यतिश्रेष्ठांची मूर्ति अंतर्धान पावली! सद्गुरुंचे ते सगुण साकार दिसणारे रूप दृष्टीआड होताच मोरेश्वराचा जीव सारखा तळमळू लागला. त्याच्या मनाने आक्रोश सुरु केला. गुरुंच्या स्मरणाने तो अतिशय व्याकुल झाला.

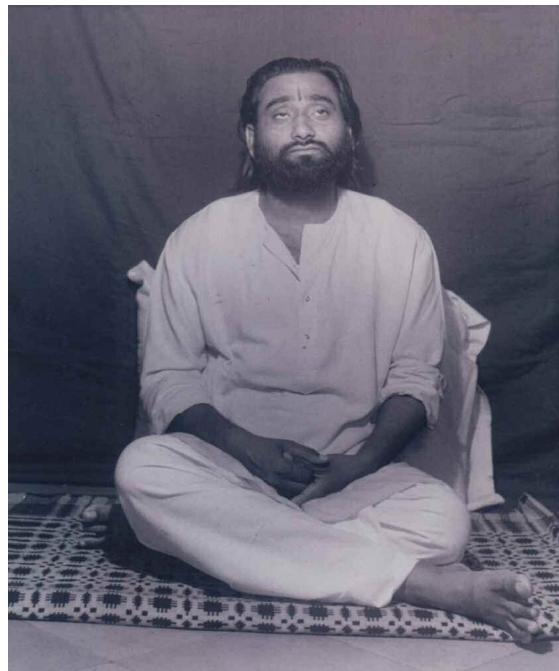
घेशील कां भाक माझी गुरुदेवा बोल ना? ।

करुणेची हांक देवा ऐकाया येशी ना? ||धृ. ||

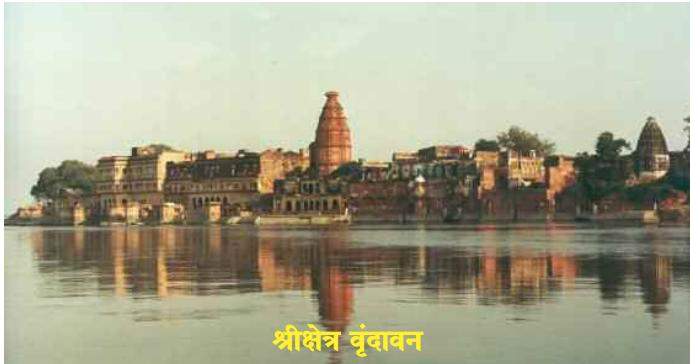
तुज बघता सांडियेले मायेचे सोयरे ।

श्रीक्षेत्र ऑंकारेश्वर

रिजवाया एकदां ये फिरुनि रे मन्मना ॥१॥
 रमतो ना जीव कोरें, व्याकुल्ता वाढली ।
 तुज कैसी कींव ना ये सख्या रे सांग ना ॥२॥
 भ्रम दावी सर्व येथे, सहवेना यातना ।
 करुणा घे दीन झालों, मम प्राणा धाव ना ॥३॥

येईन' असा आशीर्वादही दिला. त्या अवस्थेत हिंडत असताना नंदनंदन मुरलीमनोहराचा त्याला एकसारखा ध्यास लागला. कृष्णभेटीसाठी त्याची गात्रे आसुसली! कृष्णसख्याला कधी एकदा डोळे भरून पाहू ही उत्कट आर्त त्याची नेत्रपाती भिजवू लागली! निशिदिन बरसत नैन हमारे... अशी केवढी उत्कट आर्त! सहजच त्याची पाऊळे वृद्धावनकडे वळली. रानामाळातून अनवाणी नि उपाशीपोटी अथक परिभ्रमण करीत करीत तो जगावेगळा योगी चालला होता. त्याच्या या पाऊळखुणातून भक्तीचे अमर संगीत गुंजारव करीत होते! मनमोहन नटनागर राधारमणाच्या दिव्यप्रेमाची गाथा पावलापावलागणिक भूपृष्ठावर लिहिली जात होती. 'चित्त शुद्ध तरी शत्रु मित्र होती | व्याग्रही न खाती सर्प तया ॥' या न्यायाने क्रूर श्वापदे त्याचे सखे सोबतीच झाले होते. वृक्षवळीशी प्रेमल सोयरीक त्याने जोडली होती.

मजल-दरमजल करीत इंदूरवरून उज्जिनीस येऊन मोरेश्वराने महांकालेश्वराचे दर्शन घेतले. तेथे तपेबाबांकडे त्याचा मंत्रशास्त्राचा अभ्यास झाला व त्यांच्याकडे पंधरा दिवसांचे मंत्रानुष्ठान त्याने केले. तेथून फालगुनातील पंचमीस वृद्धावनाच्या पावन भूमीत मोरेश्वराचे आगमन झाले. तेथील उत्सवात विराटारूपाने त्याने श्रीहरि पाहिला. वृद्धावनातील मोरेश्वराची दशा अद्भुतच! वृद्धावनच्या त्या प्रेमभूमीत परमार्थाचे अपूर्व अनुभव मोरेश्वराने घेतले. त्याने यमुनेत स्नान केले मात्र, प्रभुमीलनासाठी त्याला सारखे कळवळून रङ्गूच येऊ लागले. अखंड अकरा दिवस ती प्रेमाश्रूंची पावनधारा वाहत होती!! राधारमणाच्या अखंड स्मरणात वृद्धावनच्या कुंजगलीतून प्रेमाने ओरंबळलेले हृदय घेऊन त्याची पावले हिंडत होती. ती स्वर्गीय प्रेमय भूमी एका आगळ्याच दिव्यानुभूतीचा प्रत्यय मोरेश्वरास देत होती. कृष्णकन्हैयाचे सगुण सावळे मोहक रूपडे नयनांत भरून त्या धुंद मस्तीत भक्तिप्रेमाने उचंबळत, लहरतच तो वृद्धावनभूमीत विहरत होता. पळभर जरी मोहनाचे ते रूप दृष्टीआड झाले तरी त्याचा जीव कासावीस होई व हृदयातून शब्द उमटत,

दाखवा ना श्याम माझा | त्याविणा जगी मी भिकारी ।
 सोसवेना विरह जीवना | दैवदैना ही विषारी ॥

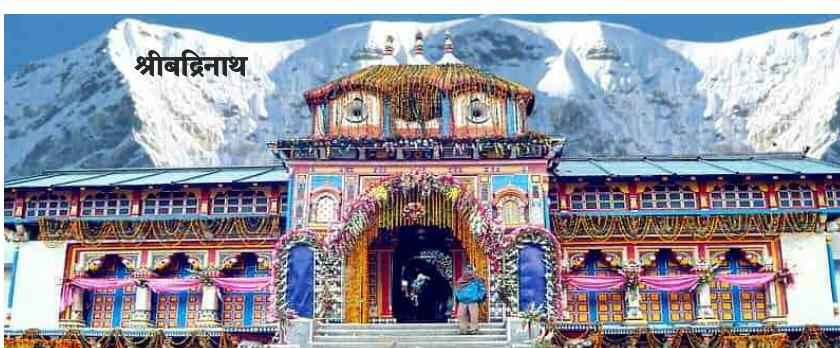
मोरेश्वराची ती तळमळ पाहून सद्गुरुंची ती करुणापूर्ति पुन्हा प्रकट झाली नि तिने समजावले-थोपटले अन् सांगितले, "यापुढे तू रङ्गू नयेस. ज्ञानानेच जग. अवस्थेत नांद. मी तुझ्यातूनच तुला वाढवीन." मोरेश्वर शांत व समाधानी झालेला पाहून गुरुमाऊळी पुन्हा अंतर्धान पावली!! तो पवित्र दिवस होता मार्गशीर्षमासीच्या एकादशीचा म्हणजेच गीताजयंतीचा!

आता समाधीच्या सहजावस्थेत मोरेश्वर विदेहीपणे हिंदू लागला. विध्य पर्वताच्या कुशीतून एका अनोख्या मस्तीत फिरू लागला. एक दिवस भगवान दत्तात्रेयांनी त्यास दर्शन दिले व एक मंत्र दिला. 'जेव्हां केव्हा याचा जप तू करशील, तेव्हा मी तेथे

धन्य ते जीवन की जे त्या दिव्य विरहाने पावन झाले आणि प्रभुप्रेमात विरघळून गेले!!

ईश्वरप्राप्तीत पूर्वसंस्कारामुळे कोठे अडथळा येत असेल तर आपले आपणच. 'मनोपदेश' या मनाला उपदेशपर व 'नवविधाभक्तियोग' या भक्तियोगाच्या साधनामय दर्शन अशा ओवीबद्ध लघुशंथाची निर्मिती या काळात झाली. या वृद्धावनभूमीत अनेक साधुसंतांची भेटही मोरेश्वरास झाली. शुकाचार्य नावाचे एक बंगाली परमहंस,

उडियावावा, काठियावाले बाबा आदि संतांचा सत्संग त्याला लाभला. भगवान श्रीकृष्णाची अमरवाणी असलेली भगवद्गीता मोरेश्वराला या भूमीतच एक ज्ञानप्रकाश प्रदान करून गेली. भगवद्गीतेची बरीचशी पारायणे त्याने केली. पारायणातून भगवद्गीतेचे अमर संगीत त्याच्या हृदयात कायमचे ठसले! कृष्णप्रभूंचा दिव्य वेणूनाव ऐकताना मोरेश्वर भावसमाधीत निमग्न होऊन जाई. कृष्णप्रभु म्हणजेच त्याचे जीवित झाले. कृष्णस्वरूपातच तो सद्गुरु महेश्वरानंद यतींना जाणू लागला.

सद्गुरु प्राणेश्वर | श्रीकृष्णनामे सुंदर |

गोपाळांचा जो गोपाळ | भक्तवत्सल ||

या दिव्यानुभूतीने भक्तवर मोरेश्वराचे जीवन सालंकृत झाले. मोरेश्वराला गुरुदेव महेश्वरानंदाबद्दल विचारले तर तो म्हणतो, “ज्याने अर्जुन सावरला, उद्घव ज्याने बोधिला, ज्याने गोपाळ तारिले तोच तो कृष्णकन्हैया मनमोहन राधारमण म्हणजेच यति महेश्वरानंद होय” असा बोध मोरेश्वराच्या अंतरंगात सुप्रतिष्ठित झाला.

वृदावनमधील ते मंतरलेले दिवस अनुभवल्यानंतर मग मोरेश्वराची पाऊले उत्तरकाशीकडे वळली. तेथे त्याने सत्त्रब्रह्मोद्घाताथांकडून प्राणविद्या आत्मसात् केली. या सत्पुरुषांनीच मोरेश्वरास पुढे काही अभ्यासासाठी कपालेश्वर व पाशुपतेश्वरास जाण्यास सांगितले. स्वर्गाश्रमातही काही काळ मोरेश्वराने साधना केली. त्यावेळी राघवाचार्य नावाचे संस्कृत पंडित तिथे रहात असत. त्यांच्याशी सत्संग व शास्त्रचर्चा करण्याचा योग मोरेश्वरास स्वाभाविकच प्राप्त झाला. नंतर कैलास, बद्रीनाथ, केदारनाथ इत्यादि तीर्थ करीत तो दक्षिणेश्वराकडे निघाला. वाटेत आसनसोलवरून शांतिनिकेतन येथेही तो जाऊन आला. यावेळपर्यंत मोरेश्वराची सिद्धावस्था परिणत झाली होती. आपल्या परिभ्रमणात निरनिराळे आश्रम, मठ, आखाडे यांचे व तेथील उपासनापद्धतींचे सूक्ष्म निरीक्षण मोरेश्वरनाथ करीत होते. पुढील काळात त्याचा उपयोग जनताजनार्दनास सहजच व्हावा ही ईश्वरी योजनाच जणू त्यामागे होती. भ्रमण करीत जगन्नाथपुरीला पोहोचल्यावर तेथील श्रीचैतन्यमहाप्रभूंच्या मंदिरातून भक्तिप्रेमाचा विडा उचलून मग मोरेश्वरनाथांची पाऊले पुन्हा महाराष्ट्राकडे वळली. हे अथक परिभ्रमण लोकविलक्षणाच होते व त्याचे वर्णन साकल्याने करणे कठीणच आहे. ‘फिरविता धनी वेगळाची’ असेच या भ्रमणगाथेचे वर्णन करावे लागेल. त्यामुळे त्याचे जीवन पूर्णतया ईश्वरी योजनेचा सहज-स्वीकार करीत होते.

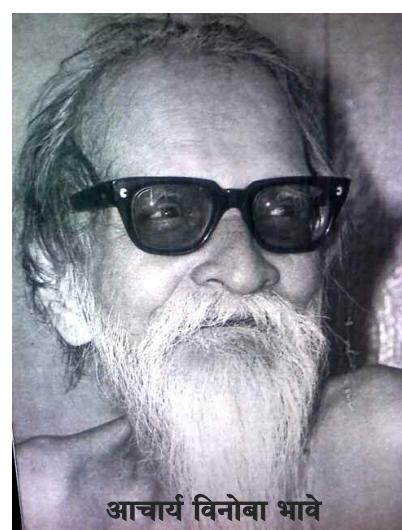
मंजूर जे तुम्हाला स्वानंद तोचि माझा |

राखाल जेवि जेथे, तेथेच मोक्ष माझा ||

अशा काव्यपंक्तींनीच त्या जीवनाचे वर्णन करावे लागेल. ईश्वरी योजनेनेच त्यांच्या भ्रमणगाथेतील एक एक अध्याय लिहिला जात होता. ‘हे कोण भाऱ्य माझे | मज विश्वगूढ कळले |’ अशा साक्षात्कारसंपन्न स्वानंदी अवस्थेतच त्या अध्यायातील शब्द साकारत होते.

महाराष्ट्रात आल्यावर मोरेश्वराने प्रथम काही काळ महात्मांच्या वर्धा येथील सेवाग्राम आश्रमात सुमारे नऊ महिने वास्तव्य केले. संत विनोबाजींचा सत्संगही त्यावेळी मोरेश्वरास लाभला. त्यानंतर मोरेश्वर जन्मगाव आर्वीला येऊन राहिला. आर्वीस त्यावेळी श्री वासुदेवशास्त्री घाटे नावाचे एक सिद्धपुरुष राहात होते. तसेच आर्वी तालुक्यात जवळच टाकरखेड गावी स्वरोदय उपासक सिद्ध लहानुजी महाराज राहात असत. या दोन्ही सत्पुरुषांचा सत्संग मोरेश्वरनाथास लाभला. या दोन्ही विभूतींबद्दल त्यांना अतीव आदर होता व त्यांचेही मोरेश्वरांवर अपार प्रेम होते. श्रीसंत लहानुजी महाराजांच्या दर्शनास ते गेले की महाराज आनंदून म्हणत, ‘अरे आर्वीचा दत्या आला रे. . . . (श्रीदत्तप्रभू हे मोरेश्वर कुळाचे दैवत होते म्हणून) त्यांची ती वळाडी व सांकेतिक भाषा मोरेश्वर जाणत असत. घाटेशास्त्री तथा तात्याजीमहाराज यांचाही थोर आध्यात्मिक अधिकार ते जाणून होते. श्रीतात्याजींचे पिता श्रीअप्पाजीमहाराज हे सुद्धा थोर कृष्णभक्त सत्पुरुष होऊन गेले. हे शास्त्री-पंडितांचे घराणे एक श्रेष्ठ आध्यात्मिक वारसा सांभाळून होते. वृदावनची वारी ते पायी करीत व श्रीमद् भागवतातील कृष्णकथा मोठ्या रसाळ भाषेत भाविकांना प्रवचनांतून सांगत असत. ही आर्वीची भूमीच खरे पाहता संतभूमी या पदवीला सर्वार्थाने योग्य होती हे त्या परिसरातील संत सत्पुरुषांच्या मांदियालीने सिद्ध केले आहे. संत मायबाईची ती पावन भूमी की जिथे नाथांचा भक्तिज्ञानदीप अखंड तेवत होता! संत मायबाईच्या मठात मोरेश्वरनाथांनी सुमारे वर्षभर वास्तव्य केले. मठस्वामिनी श्रीमती रमाबाई वैद्य उर्फ नानीमाय यांनी मोरेश्वरांचे जीवन अगदी लहानपणापासून पाहिले होते. त्यांच्या प्रेमल मातृछत्राखाली मोरेश्वरांनी एक वर्ष

श्रीक्षेत्र जगन्नाथपुरी

आचार्य विनोबा भावे

अध्ययन, अध्यापनात व्यतीत केले. तेथे पुन्हा अक्कलकोट स्वार्मींचे त्यांना दर्शन झाले व आदेश मिळाला की ‘कान्होबाच्या गुफेत जा. . .’ स्वाभाविकच त्या आदेशाने आर्वातून त्यांची पाऊले नगर जिल्ह्यातील कानिफनाथांच्या मढीकडे वळली. नाथपंथाच्या त्या दोन सत्पुरुषांमधील गृह आध्यात्मिक अनुभव तेच जाणोत! नगर जिल्ह्यातील ती नाथांची भूमी मोरेश्वरांना आपल्या उरीचे श्रेष्ठ मनोगत सांगून गेली! मग मढीहून निघून अंबाजोगाई, परली वैजनाथ, हैद्राबाद असा प्रवास करीत नाथ मोरेश्वर गाणगापूरला येऊन पोहोचले. दत्तप्रभूंची सिद्धभूमी असलेल्या या क्षेत्रात सुमारे सहा-आठ महिने मोरेश्वराचे वास्तव्य झाले. एकाकी, विरागी अवस्थेत फक्त चहा घेऊन ते साथना करीत असत. भीमा-अमरजा संगमावर एकांतवासात त्यांना दत्तप्रभूंशी गुजगुष्टी करण्याचा दिव्यानुभव प्राप्त झाला व ‘गुरुगीता’ प्रसादही लाभला. गुरुमाहात्म्य कथन करणारा हा सद्ग्रंथ त्यांनी पूजास्थानी ठेवला. दत्तप्रभूंच्या आजेने पुन्हा तेथून प्रवासयोग सुरु झाला. त्यांची ती जगावेगळी अवस्था! अंगावर फाटकी वळे. ना घोंगडी, ना पादत्राणे! विरागमूर्ती मोरेश्वरनाथ उन्हातान्हातून उपाशी पोटी, पथक्रमण करीत अक्कलकोटला येऊन पोहोचले.

अक्कलकोट! महायोगेश्वर स्वामी समर्थांची ती दिव्य पावन भूमी जणू मोरेश्वरनाथांची वाटच पहात होती! गावाबाहेरील एकांतातील तो दर्गा पाहिल्यावर त्यांना आर्वांच्या वळीसाहेबांची (तेलंगराय) स्थानाचीच आठवण झाली व त्यांचे मन प्रसन्न झाले. जवळच्या तळयावर हातपाय धुवून ते दर्ज्यात गेले. जणू ते आर्वांच्या तेलंगरायाचे मंदिरच त्यांना भासले! गृह, रहस्यपूर्ण भावनात्मक वातावरणात थोडा वेळ तिथेच ते खिलून राहिले व भानावर येऊन पाहतात तो समोर दिगंबर आदिनाथांची भव्य मूर्ती उभी! आर्वांच्या घरात असताना जे आदिनाथ दर्शन त्यांना लहान वयातच झाले होते, त्याचीच आठवण करून देणारी ती शुभवेळा! ते स्वामी समर्थच होत असे जाणून मोरेश्वरनाथ वटवृक्ष मंदिराकडे वळले. भुकेने त्यांचा जीव व्याकुळ झाला होता. रात्रीच्या वेळी ‘जय दत्तगुरु’ म्हणत एक फकीर कटोरा घेऊन तेथे प्रकट झाला व आमटी-भाताचे प्रसादरूप जेवण त्यांना लाभले. त्या कटोन्यातील तो न संपणारा आमटी-भात म्हणजे एक अलौकिक लीला होती! “आलख का खाया और आगम का पाया कभी खत्म नही होता” असे दिव्य रहस्य सांगून तो पुढे म्हणाला, “सामने जो बैठा है वो है आलम आदिनाथ. वो बोलेगा तब जाना” व कटोरा घेऊन तो फकीर निघून गेला. तो फकीर म्हणजेच दर्ज्यातील ते अवलिया सत्पुरुष होत! स्वार्मींच्या आजेशिवाय अक्कलकोट सोडू नये असा संदेशच त्यांनी मोरेश्वरांना दिला. स्वार्मींच्या आदेशाने काही काळाने मोरश्रव पुन्हा कानिफनाथांच्या मढीकडे गेले. तेथे जीवनाथ व नाथस्वामी या

श्रीस्वामी समर्थ

दोन सत्पुरुषांची व त्यांची भेट झाली. त्यांच्या सांकेतिक आदेशानेच पुढे अक्कलकोट सोलापूर मार्गे ते श्रीक्षेत्र माचणूरच्या सिद्धेश्वर मंदिरात येऊन दाखल झाले. ह. स. १९५४. या परिसरातील परमहंस श्री काशिनाथ महाराजांच्या प्राचीन समाधीजवळील ओसाड जागेत ते राहू लागले. गृह दिव्यानुभव घेत घेत ईश्वरीय प्रेरणेने व साथु-सत्पुरुषांच्या आदेश संदेशाने संपन्न झालेली मोरेश्वर भ्रमणगाथा एका ईश्वरी कार्यासाठी माचणूरला येऊन विसावली.

मोक्षधाम आश्रम, श्रीक्षेत्र माचणूर

नाथसंप्रदायाचे प्राचीन ठाणे असलेल्या श्रीक्षेत्र माचणूरच्या पावन भूमीतून जसजशी मोरेश्वरनाथ उर्फ बाबा महाराज यांची पाऊले फिरू लागली, तसतशी त्या भूमीने आपल्या पोटीचे

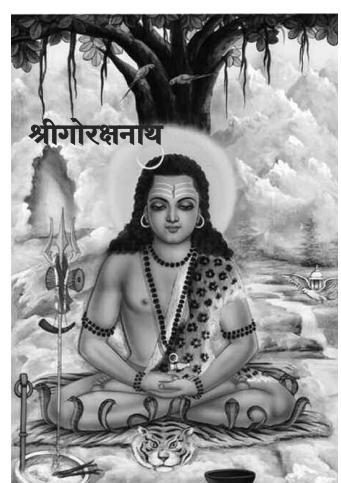

माचणूर येथील सिद्धेश्वराचे मंदिर

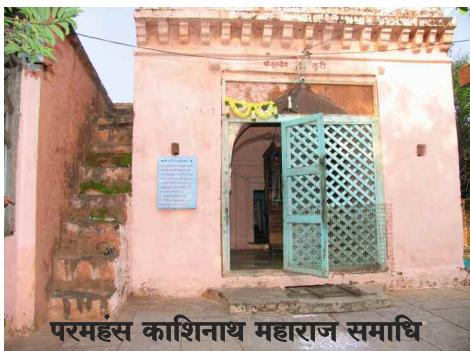
श्रीकानिफनाथ मढी

रहस्य त्यांना उलगडून सागितले. गुरु गोरक्षनाथांनी जेथे एकवीस दिवसांचे अनुष्ठान करून एका गुप्त वज्रलिंगाची स्थापना केली होती, त्याची साक्षाती त्यांना गवसली. या प्राचीन धर्मपीठाने ‘संतर्धम प्रचाराचा’ नवयुगातील कार्याचा आदेशाती त्यांना स्पष्टपणे प्राप्त

श्रीगोरक्षनाथ

परमहंस काशिनाथ महाराज समाधि

झाला आणि मग तशा
प्रकारच्या कार्याची मुहूर्तमेढ
तिथे स्वाभाविकपणेच रोवली
जेली. आत्मसुखाच्या प्रियत्वाने
ऐहिक सुखांचा त्याग करून
विराट पुरुषाच्या दर्शनार्थ
वाटचाल करणाऱ्या

साधकांसाठी, एवढेच नव्हे तर त्याच दर्शनार्थ तळमळणाऱ्या प्रापंचिक मुमुक्षूना काही
काळ तरी आपल्या साधनेसाठी निवांतता लाभावी यास्तव परमपूज्य श्री बाबामहाराज यांनी श्री क्षेत्र माचणूर येथे 'मोक्षधाम' आश्रमाची
उभारणी केली. प्रारंभी या मठास 'आनंदमठ' असे नाव होते. जाति धर्म पंथ संप्रदाय निरपेक्ष पायावर ही उभारणी असून 'सर्वात्मक
गुरुदेव' हे येथील अधिष्ठान आहे, आणि 'सहजता' हे वैशिष्ट्य आहे. 'घडे एकता संप्रदायी मतांची' अशी श्रीबाबांची विचारसरणी
होती. कुतूहलाने धर्मशील भाविक जन ह्या अनोख्या साधूच्या पवित्र विहाराकडे अवलोकन करू लागले. थोडेसे संभाषण व ओळख
होताक्षणीच त्यांच्या पवित्र साधुत्वाविषयी लोकांना आदरयुक्त आकर्षण वाढू लागले. हव्युहव्यु
पुण्यशील धर्मप्रेमीजनांचे संमेलनच तिथे भरू लागले. श्रीबाबांच्या प्रभावी प्रवचनांमुळे त्यांचा
कीर्तिसुगंध सर्वत्र दरवव्यु लागला. त्यांची अभिजात जीवनदृष्टी, विवेचनाची अभिनव शैली व
तपोनिष्ठ उज्ज्वल चरित्र यामुळे धार्मिक मने स्वाभाविकपणे माचणूरला एकत्रित होऊ लागली.
पंढरपूर, सोलापूर, अक्कलकोट, बार्शी, पुणे, मुंबईपासून मंडळी माचणूरला येऊ लागले. त्यामुळे
१९५५ साली माचणूरला श्रीबाबांच्या आदेशाने 'चातुर्मास्य समाप्ति उत्सव' साजरा झाला.
आपल्या अनुभवसिद्ध जीवनाने व प्रासादिक रससिद्ध वाणीने श्रीबाबांनी संतर्धर्माचा संदेश
सर्वत्र दुमदुवून टाकला.

१९५६च्या चैत्र मासात श्रीबाबा मुंबईस श्री रंगनाथ सदाशिव उर्फ काका गोडबोले
यांचेकडे आले होते. त्यांच्या पत्नी सौ यमुताई यांस श्रीबाबा आपली वडील भगिनी मानत
असत. श्रीरामनवमीच्या अगोदरच्या केवळ तीनच दिवसात श्रीबाबांनी ६१९ साक्यांचे तीन
सर्गातील 'श्रीरामजन्माख्यान' काव्य लिहिले अशी त्यांची प्रतिभा होती. माचणूरला काही दिवस

राहून श्रीबाबा एक वर्षभर श्रीक्षेत्र

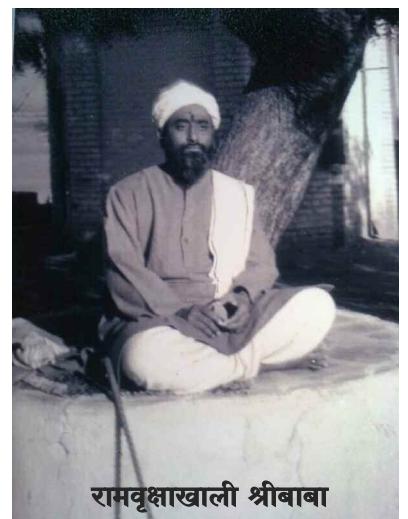
आलंदीस जाऊन राहिले. त्यावेळी त्यांच्याजवळ चार-पाच साधक सेवकही
रहात असत. ज्ञानाईच्या प्रेमभक्तीने बेधुंद झालेले श्रीबाबा, इंद्रायणीच्या
अंकावर मंतरलेल्या त्या भूमीत स्वानंदी अवस्थेत लहरत होते. रडत आक्रंदत
वेळी-अवेळी उघडऱ्या माळरानावरून हिंडणारे श्रीबाबा, ज्ञानोबांच्या
समाधीचे दर्शन घेताना स्फुंदुन-स्फुंदुन रडणारे श्रीबाबा, रात्री-अपरात्री
पुराने भरलेल्या
इंद्रायणीत शरीर झोकून
देणारे श्रीबाबा, कधी
गोड ताला-सुरांत
ज्ञानाईच्या भक्तिप्रेमाची
गीते गात नृत्य करणारे

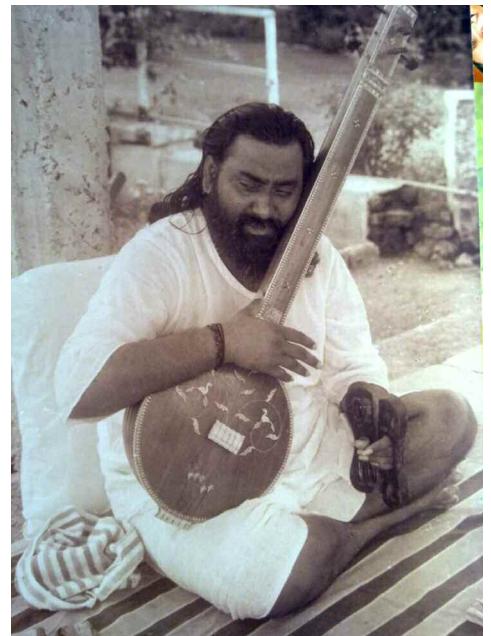
श्रीबाबा ही एका प्रेमयोग्याचीच रुपे होती. श्रीमती जिजाताई हाटे यांनी आपल्या
आठवणीतले आलंदीतील श्रीबाबांची भावावस्था रेखाटली आहे, "आलंदीच्या
वास्तव्यांत श्रीबाबा श्रीहरीच्या प्रेमभावात विशेषतेने रंगलेले असत. त्यांचे देहभान
हरपे. तासन् तास ते आपले आपल्यातच रमत. अशा वेळी त्यांच्या मुखातून काव्यगीत
ख्रवे. साधक मंडळी जमेल तेवढे लिहून घेत. कधी कधी अरूंद कुंभीवरून, वरच्या
मजल्यावरून ते पळत जात. त्यांना आवरता येणे शक्य होत नसे. पण ते पडतील की
काय अशा भीतीने साधकमंडळींचा जीव घाबरा होई. श्रीबाबा मात्र भावाविष्कारात
रमलेले असावयाचे. त्यांच्या या भावावस्थेतील लीलांच्यामुळे आजूबाजूच्या सामान्य
जनांच्या मनात हा कोणी वेडा फकीर असावा हीच प्रतिमा होती." आलंदीच्या
विष्णुमंदिरात श्रीबाबांची प्रवचने होत. एकादशीला श्रीमाऊली मंदिरात दर्शनाला गेले

श्री काशिनाथ महाराज समाधीवरील शिवलिंग

रामदृक्षाखाली श्रीबाबा

श्रीज्ञानेश्वर महाराज

असताना ‘साधनांगाला प्रकट करावे’ अशी माऊलीची प्रेरणा श्रीबाबांना झाली. त्यानंतर लगेच्च सौ. ताई गोडबोले यांनी केलेला तोच आग्रह. त्यामुळे साधना-संहितेचे निर्माण झाले. त्याकाळची श्रीबाबांची प्रतिभा म्हणजे काय वर्णावी! साधना-संहितेच्या ‘साधनेचे हृदृष्ट’ मध्ये श्रीबाबा म्हणतात,

अहो! तेजाळले चिद्रगन | उदेला मुक्तगिरि वेढोन |
गुरुदेव सत्सूर्य दीपदान | साधनासंहिता ||
ते मोक्षतस्तुचिये रसाळ फळे | स्फुर्त स्वानंदरस गळे |
गळाल्या, संवेधसुचि कळोळे | शब्दउमाळे साधले ||
चिदेशी मुमुक्षुजीवनी | ओलावली बुद्धि संवेदनी |
मग रसेचि उफाळे स्वादिनी | अनुभववाणी; साधना ||
वर्तुळी वर्तुळचि प्रवास | सिंधूचि उदयासी सरितेस।
तेवी मोक्षरसाचा शब्दश्वास | मोक्षफळा पावेल ||
काय शब्द आले आहेत पहा!!

अकरा दिवसात दि. १८.८.१९५६ रोजी श्रीकृष्णजन्माष्टमीस लिहून पूर्ण झाला व त्याचक्षणी असलेल्या श्री अक्कलकोट स्वार्मींच्या तसबीरीवरील हार श्रीबाबांचे गळ्यात पडला! ‘साधना-संहिता’ हस्तलिखित असलेली पेटी श्रीबाबांचे आजेवरून एक साधकाने इंद्रायणीत बुडवून टाकली. त्यात पाणी शिरले. तेवढ्यात त्यात साधनासंहिता ग्रंथ असल्याचे ध्यानात येऊन दुसऱ्या एका साधकाने ती बाहेर काढली. आतील सर्व सामान, कपडे, बळैकेट सर्व काही पूर्ण भिजले होते पण ‘साधना-संहिता’ मात्र कोरडी होती! अशा दोन विलक्षण प्रसंगाने ‘साधना-संहिता’चे दिव्यत्वच सिद्ध झाले जाणू! असो, पुढे त्या ग्रंथाचे प्रकाशनही आळंदीसच झाले.

इ. स. १९५७ नंतर निर्वाणापर्यंतचा (१९७१) चौदा वर्षाचा काळ हा श्रीबाबांच्या उत्तरार्थातील जीवनाचा कार्यरत असा तेजस्वी कालखंड आहे. त्यांच्या माचणूरच्या वास्तव्यामुळे व जमलेल्या प्रेमीजनांच्या सहकार्याने ‘मोक्षधाम’ आश्रमाची वास्तू क्रमाक्रमाने सिद्ध झाली. जिजासू साधकांना आध्यात्मिक साधनेचे मार्गदर्शन ब्हावे व धर्मोत्सवांतून संतांचा तेजस्वी संदेश सर्वत्र प्रसृत ब्हावा यासाठीच आश्रमाची ही योजना साकार झाली होती. प्रतिवर्षी मार्गशीर्ष शुद्ध पंचमी ते द्वादशी या पुण्यकाळात त्यांनी ‘साधना-सप्ताह-महोत्सव’ असे नियोजन केले व त्यामुळे हजारो भाविक तेथे येऊ लागले. माचणूरच्या उघड्या माळरानावर श्रीबाबांनी धर्माचे सुंदर नंदनवन निर्माण केले.

साधना-सप्ताह

मार्गशीर्ष शु, पंचमी ते द्वादशी असे आठ दिवस साधना-सप्ताह आयोजित केला जात असे. प्रथम दिनी कलश व देवता पूजन, सूर्योदयास ध्वजारोहण, ध्वजवंदन, गोपूजन, कोठीपूजन, श्री सिद्धेश्वरास दुर्घाभिषेक, वीणा उभारणी इत्यादि झाल्यावर प्रवचनादि कार्यक्रमाना सुरवात होत असे. पहाटे चार वाजता उठल्यावर साडेचार पासून ते रात्रौ १३ पर्यंत भरगच्च कार्यक्रम असत. त्यांत प्रातःस्मरण, ध्यानप्रयोग, सूर्यनमस्कार, श्रीज्ञानेश्वरी-दासबोध पारायण, योगासने, तुलसीरामायण, अल्पोपहार, सद्ग्रंथ वाचन, नामजपयज्ज, भोजन, विश्रांती, सत्संग, प्रवचन-भजन, चिंतनविहार, सामूहिक प्रार्थना, फलाहार, श्री ज्ञानेश्वरी प्रवचन व निद्रेपूर्वी शेवटी वरयाचना असे

कार्यक्रम असत. एकादशी महणजेच गीताजयंतीच्या दिवशी ग्रंथपूजन, रात्री टाळमृदुंगाच्या गजरात गावात दिंडी, मैदानात घोड्याचे रिंगण, असे करीत पहाटे ४ वाजता दिंडी चंद्रभागेच्या घाटावर सिल्वेश्वराच्या प्रांगणात येई. तिथे हरिनाम गजर होऊन मग नदीत स्नान करून सर्वजण मठात येत. माध्यान्हीस काल्याचे कीर्तन व दर्हीहंडीप्रसाद

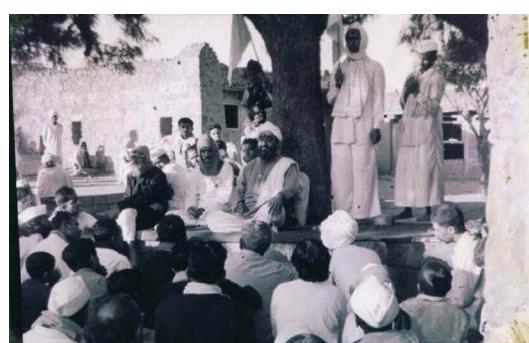
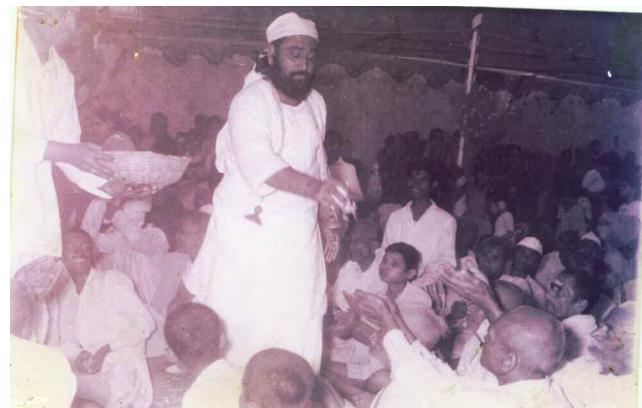
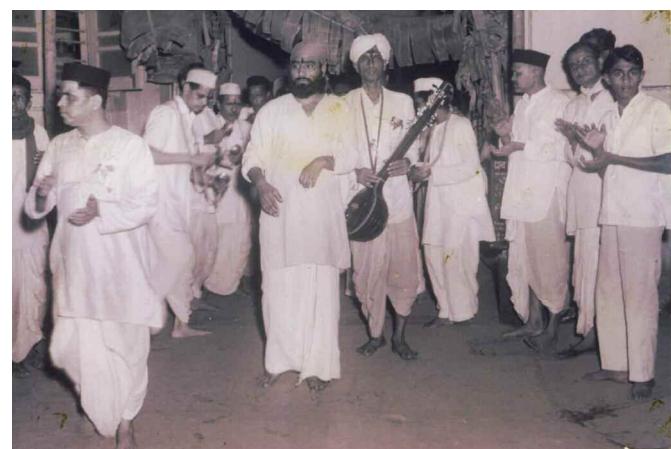

होई. मग महाप्रसादाने सांगता होई. सूर्यस्तास वरदान-वाणी झाल्यावर ध्वजावतरण होई. सप्ताहात श्रीबाबांचा उपवास असे. सायंकाळी सर्व कार्यकर्त्यांचा श्रीफल देऊन सत्कार समारंभ झाल्यावरच श्रीबाबा उपवास सोडत. १९६६ च्या साधना-सप्ताहा-

पासून शेवटच्या दिवशी शोळीप्रसाद असे. जोंधळ्याची भाकरी, घट्ट पिठळं, कांदा, चटणी असे प्रसादाचे स्वरूप होते. हा प्रसाद हातावरच घ्यायचा व आश्रमाच्या आवारातच खायचा, बाहेर वा घरी न्यायचा नाही असा श्रीबाबांचा दंडक होता. त्यावेळेपासूनच श्रीबाबांनी बहुधा श्रीदत्तगुरुंना उत्सवाचे निमंत्रण दिले होते व त्यानुसार श्रीदत्तगुरु

येतही असत असे श्रीबाबांनी काही साधकांस सांगितले होते!

१९५७-५८ मध्ये श्रीबाबामहाराजलिखित ‘साधना-संहिता’, ‘प्रार्थना-प्रभात’, ‘प्रभातपाठ’, ‘मनोपदेश’, ‘आचारसंहिता’ आदि साधकांसाठी मार्गदर्शक वाङ्मयसंपदा प्रकाशित झाली. त्यांत सामुदायिक व व्यक्तिगत उपासनाप्रयोगाचे मार्गदर्शन आहे. पूजनीय श्रीबाबांनी गावोगावी प्रवचने करून ‘धार्मिका, जागा हो!’ अशी ललकार उठवून सहस्रावधी लोकांना खडबद्दून जागे केले व महाराष्ट्रात धर्मजागरणाचे एक तेजस्वी पर्वच आकारास आणले. हे सर्व कार्य एका तत्त्वनिष्ठ धारणेनेच त्यांनी हाताळले. यासाठी संघटनायुक्त, संस्थावादी कार्यपद्धति न वापरता एक नवीन सांस्कृतिक कार्यतंत्र उभे करण्याचा त्यांचा मानस होता.

१९६०-६१ साली पुण्याला एक मोठा ‘संतस्मृति महोत्सव’ श्रीबाबा महाराजांच्या मार्गदर्शनाने साजरा झाला व १९६२ मध्ये अशा प्रचारकार्यासाठी ‘संतधर्म प्रसारक मंडळ’ या नावाने एक सुसूत्र कार्ययोजना त्यांनी जनतेसमोर साकार केली. या मंडळास ‘चतुर्विधा क्षेत्रशुद्धि’ चा प्रत्यक्ष कार्यक्रमही दिला व अभ्यासकांसाठी ‘अध्यात्मविद्या मंदिरे’ विशिष्ट ठिकाणी निर्माण व्हावीत अशा प्रयत्नांना ते लागले. त्यासाठी सात वर्षाचा अभ्यासक्रमही त्यांनी तयार केला व विद्वज्जनांना यासाठी आवाहन केले. सरस्वतीचा वरदहस्त लाभलेले श्रीबाबा एक स्वानुभवसंपन्न साहित्यिक आहेत अशी त्यांची सर्वत्र प्रसिद्ध झाली. भक्तिशास्त्राचे सांगोपांग विवेचन करणारा, ज्ञानेश्वरीच्या बाराव्या अध्यायाच्या आधारे त्रिखंडात्मक

व प्रचार करण्याच्या दृष्टीने कृष्णजन्माष्टमी १५ ऑगस्ट १९६८ रोजी त्यांनी ‘संतधर्म, जीवन, संस्कृति संदेशक’ अशा ‘सांगाति’ या त्रैमासिकाची योजना माचणूर आश्रमातील साधकांमार्फत कार्यान्वित केली.

श्रीबाबा प्रकाशनसमयी म्हणाले की, “माणूस अनेकांचा सांगाति होतो पण खरा ‘सांगाति’ त्यास कळत नाही. मूळ आत्मपुरुषाची सोबत करायला तो शिकला पाहिजे. या आत्मपुरुषाच्या ओळखीसाठी ‘सांगाति’ कटिबद्ध राहिला पाहिजे”. हा सर्व व्याप व प्रवचन दौरे सांभाव्यून प्रकृतीला अतिशय त्रास होत असतानासुळ्या ‘धर्म रक्षायासाठी | करणे आटी आम्हासी |’ हे संतांचे जीवनव्रत निष्ठापूर्वक ते आचरीत होते. प्रवचनांसाठी त्यांचे दूरवर इंदूर, बडोदा, धार, देवास, महू तसेच नागपूर, वर्धा, आर्वी आदि ठिकाणीही ते गेले होते. १९६० व १९६१ दोन्ही वर्षी श्रीबाबा वृदावनास गेले होते. ऑक्टोबर १९६६ मध्ये पं. सातवळेकर यांच्या १००व्या जन्मदिन सोहळ्यासाठी श्रीबाबा पारडी येथे गेले होते. १९६८ साली श्रीबाबा काही साधकभक्तांबरोबर उत्तरेस हरिद्वार, हृषिकेश, बद्रिकेदार यात्रेस गेले होते.

अनंताकडे प्रयाण

इ. स. १९६९ साली त्यांनी निकटावर्तीयांस सांगायला सुरवात केली की, ‘आता माझे आयुष्य फार थोडे राहिले आहे. तुम्ही माचणूरची सर्व कार्ययोजना नीट समजून घ्या.’ आश्रमातील काही साधकांनी ते विचार लिहूनही ठेवले. पण नजिकच्याच भविष्यकाळात काही भयंकर दडून बसले आहे याची कल्पना कुणालाच आली नाही. पण होणारे कधी टळते का? श्रीबाबांच्या हिरडीला झालेल्या छोट्याश्या ब्रणाची जेव्हा मुंबईस तपासणी झाली व कर्करागाचे निदान झाले, तेव्हा मात्र सारेच हवकले! महाराष्ट्राचे काळीज फाटून गेले!

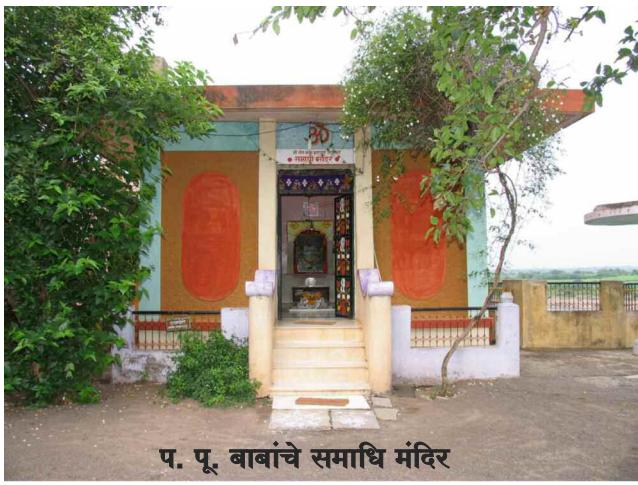
एक महायोगी आपल्या महाप्रयाणाची सिद्धता शांतपणे करीत होता! सभोवती जमलेला भाविक समुदाय तो भयंकर रोग टाळावा म्हणून दैवी उपायांची व विविध औषधोपचारांची योजना करण्याच्या धावपळीत गुंतून गेलेला होता. आयुर्वेदाच्या उपचारांनी रोगनिवारण करण्याचे धोरण स्वतः श्रीबाबांनी स्वीकारले होते व तशी उपाययोजना चालूही होती. पण. . . कशाचीही व कुणाचीही तमा न बाळगता ते विधिलिखित आकार घेत होते! श्रीबाबांनी धीरणंभीरपणे, अनंत वेदना सहन करीत असतानाही, निरवानिरवीची सर्व कामे पूर्ण केली. ‘सिद्ध सारणा संघ’ या नावाचे अकरा जणांचे एक विश्वस्त मंडळ नियुक्त करून, मोक्षधाम आश्रमाची सर्व व्यवस्था व कारभार त्या मंडळाकडे सूपुर्दे केला.

‘सारे जग मृत्यूच्या दाढेत आहे पण तो मृत्यू माझ्या दाढेत आहे’ असे सहजोद्दार काढीत, भगवंताच्या विभूति स्वरूप असलेल्या त्या यमराजाला आलिंगन देण्यासाठी, आपले दोन्ही बाहू पसरून ते धीरणंभीरपणे उभे राहिले!!

या काळात वेळेस श्री गोळवलकर गुरुजी व श्री गुलवणी महाराज श्रीबाबांच्या भेटीस सोलापूर येथे आले होते. त्या काळात श्रीबाबांचा भव्य देह अगदी अस्थिपंजर झाला होता. श्री गुलवणी महाराज बराच काळ श्रीबाबांसोबत बसले होते. बाहेर आल्यावर सर्वांनी त्यांना श्रीबाबा यांतून बरे होतील कां? असे विचारले. तेव्हा ते उत्तरले की, श्रीदत्तगुरुंनी श्रीबाबांवर मोठी कामगिरी सोपवली आहे व ती त्यांनी स्वीकारली आहे. त्यामुळे ते आता थोडेच दिवसाचे सोबती आहेत. त्यांना माचणूरला हलवावे. त्यानुसार दि. २ नोव्हेंबर १९७१ रोजी श्रीबाबांना माचणूर येथे आणण्यात आले.

दि. २ डिसेंबर १९७१ गुरुवारचा तो दिवस म्हणजे मार्गशीर्ष मासीची उत्फुल्ल पौर्णिमा! सकाळी ९ वाजून २० मिनिटांनी माचणूरच्या आश्रमात श्रीसंत बाबामहाराजांनी चिरनिद्रा घेतली. एका संतश्रेष्ठाची जीवनज्योती महाप्रकाशात विलीन झाली! ‘मोरेश्वर प्रभाकर जोशी’ ही देहाची खोल गळून पडली नि साधकांचा एक जिवलग सांगाति क्षितिजापार निघून गेला. अवघे धर्मप्रांगण उजाड झाले! पुणे आकाशवाणी निनादली की श्रीसंत बाबामहाराज आर्वीकर यांचे महानिर्वाण! वृत्तपत्रांनी आपल्या लाडक्या मार्गदर्शक संतवराला

प. पू. बाबांचे समाधि मंदिर

रकाने भरभरून शिव्यांजली वाहिली, धर्मवंतांची अंतःकरणे पिळवटून
निघाली पण ‘संत बाबामहाराज गेले’ हे विदारक सत्य तटस्थपणे
सर्वांसमोर उभे होते!!
दुसऱ्या दिवशी शुक्रवारी
सायंकाळी पाच वाजता
श्रीबाबांचे थोरले बंधू
विनायकराव यांचे हस्ते
आश्रमात श्रीबाबांचे
देहास अग्नि देण्यात
आला. आता तेथे एक
सुंदरसे समाधि मंदिर

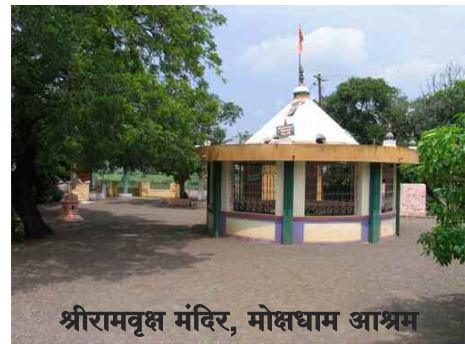

बांधण्यात आले आहे. नाथ संप्रदायाचा एक थोर सिद्ध धर्म प्रवर्तक संत आपल्या फकिरी जीवनातील अनुभव व अध्यात्म मार्गातील रहस्ये जगदेव्हारासाठी वाणीने, लेखणीने उघडी करून देऊन दृश्य विश्वपटलावरून अंतर्धान पावला!

श्रीहनुमंत मंदिर, मोक्षधाम आश्रम

प. पू. बाबांच्या निर्याणाने
महाराष्ट्रातील धार्मिक व अध्यात्मिक
क्रांतीचे पुण्यपर्व थबकले!
नाथसंप्रदायाचा एक थोर सिद्ध
धर्मप्रवर्तक, भारताला सनातन
संतथर्माची दीक्षा देऊन, उपासनामय
चिरंजीवनाचा एक तेजस्वी अध्याय
लिहून गेला! देहाची घोंगडी
फाटायचीच. पण पुण्यात्मांचा

श्रीरामवृक्ष मंदिर, मोक्षधाम आश्रम

जीवनसंदेश अमृताच्या अक्षरवेलीने विश्वपृष्ठावर चिरंजीव असतो.

पावसचे स्वामी स्वरूपानंद म्हणाले होते की क्रश्चिद्, सिद्धिं अन् प्रसिद्धिं अशा तीन जणी सत्पुरुषांच्या मागे असतात. मी क्रश्चिद्, सिद्धिं यांना परतून लावले पण प्रसिद्धीला मात्र टाळू शकलो नाही. परमपूज्य श्रीबाबामहाराज मात्र या तिघांसही टाळून गुप्त राहण्यात यशस्वी ठरले.

प. पू. बाबांनी स्वतः लौकिकार्थने शिष्यपरंपरा निर्माण केली नाही परंतु त्यांची श्रीगुरुदेवांची कल्पना फार भव्य होती. आपल्या प्रार्थनेत श्रीगुरुदेवांस नमन करताना प. पू. बाबा म्हणतात,

॥ ॐ स्वानंदस्वरूपस्थिताय, परब्रह्मणे, सर्वात्मक गुरुदेवाय नमो नमः ॥

॥ जगन्मूर्तिने, निजात्मने, प्राणधारिणे, व्यक्ताव्यक्तस्थिताय गुरुदेवाय नमोऽस्तु ते ॥

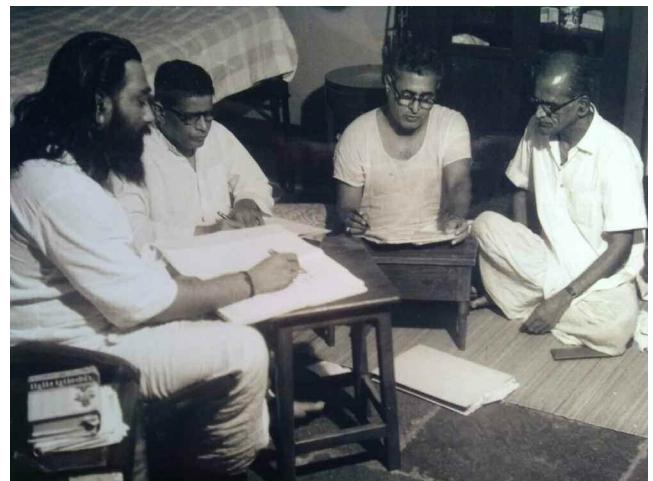
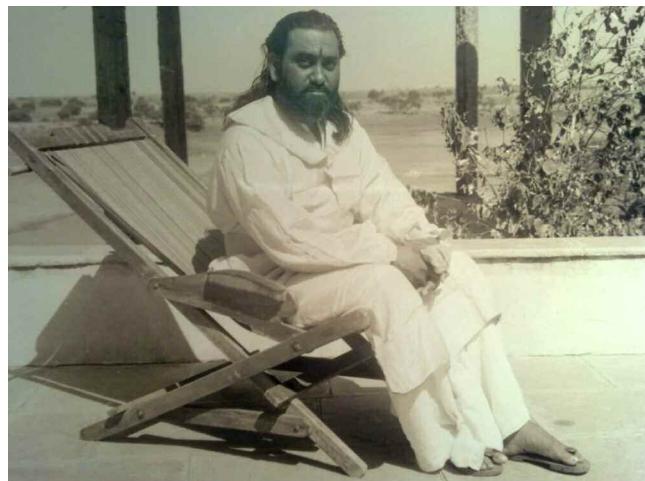
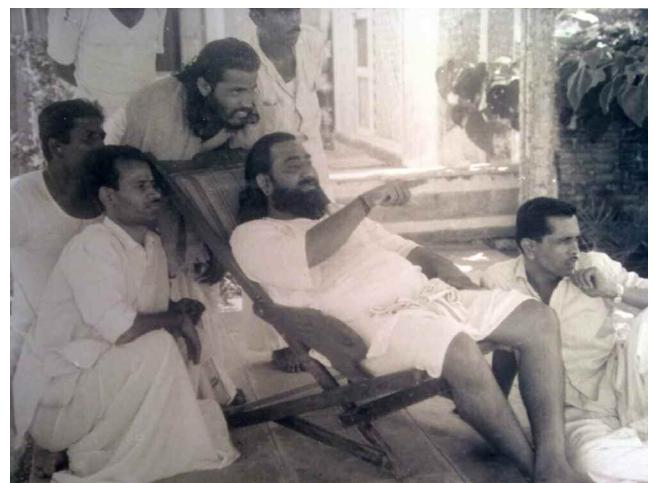
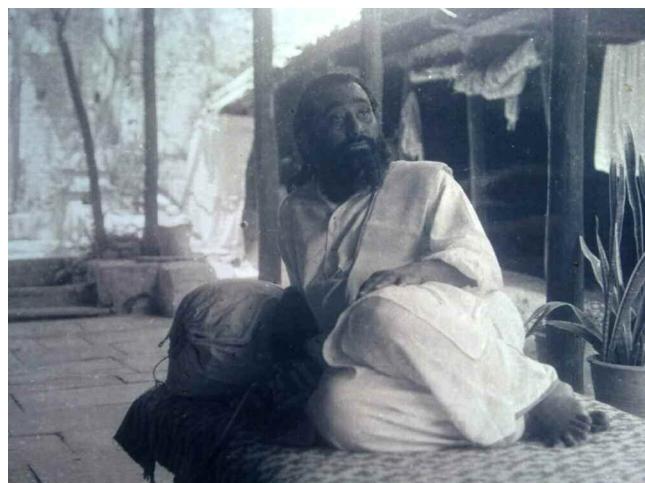
आज प. पू. बाबा स्थूल देहात जरी नसले तरीही त्यांनी निर्माण केलेले वाङ्मय म्हणजे मानवासाठी देवस्वरूप होण्याचा सोपानपथ होय. साधनाभ्यास करताना अत्यावश्यक असलेले बुद्धीचे आतील सूक्ष्मतत्त्व व दिव्य स्पंद चेतित करण्याचे कार्य प. पू. बाबांचे हे वाङ्मय करील. ‘मोक्षधाम’ आश्रमात साधना करणाऱ्या वा केवळ भेट देणाऱ्या साधकांससुद्धा प. पू. बाबांच्या सत्संकल्पाने आत्मस्पर्श लाभून त्यांच्यातील दिव्यत्वाची वाट मोकळी होईल. ‘मोक्षधाम’ आश्रमात साधकांस आजही श्रीकाशिनाथ महाराज, प. पू. बाबामहाराज व अन्य सिद्धांचे दर्शन व मार्गदर्शन होत आहे.

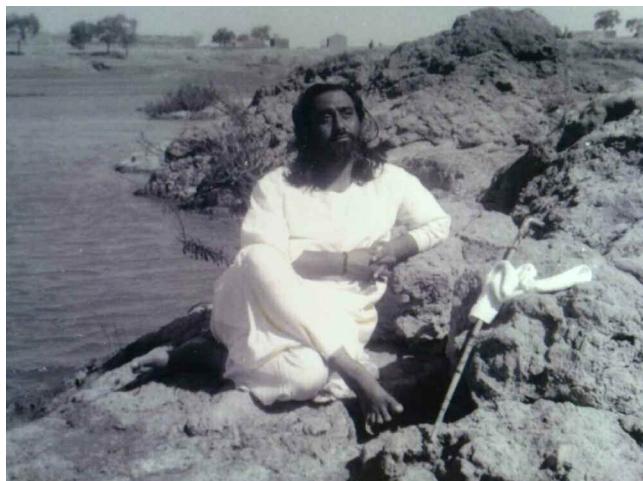
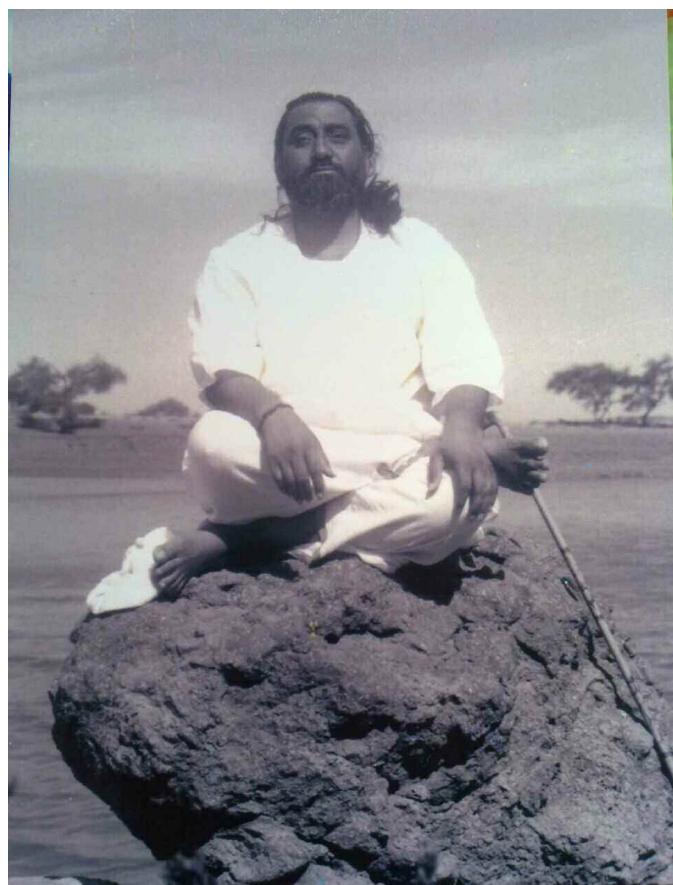
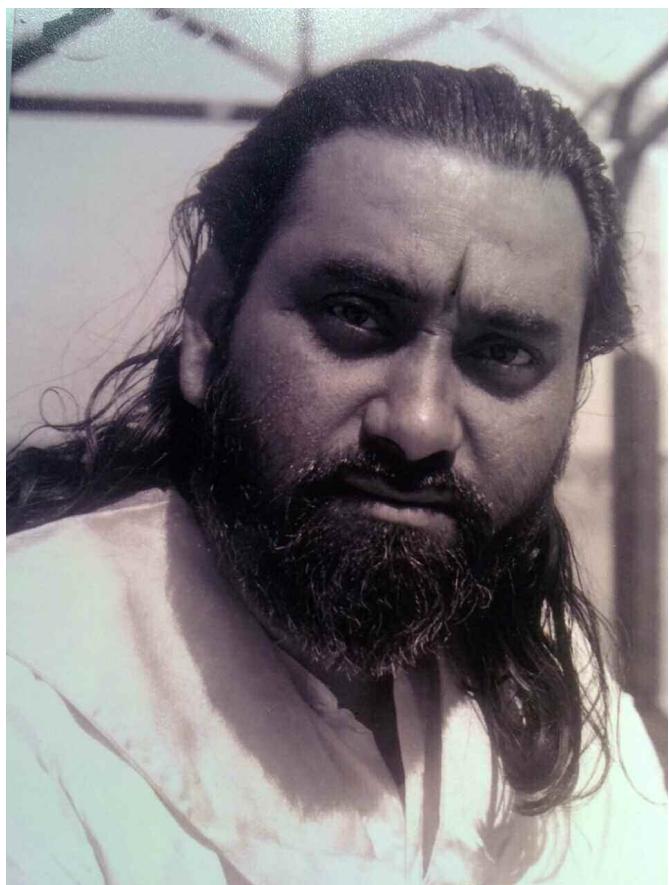
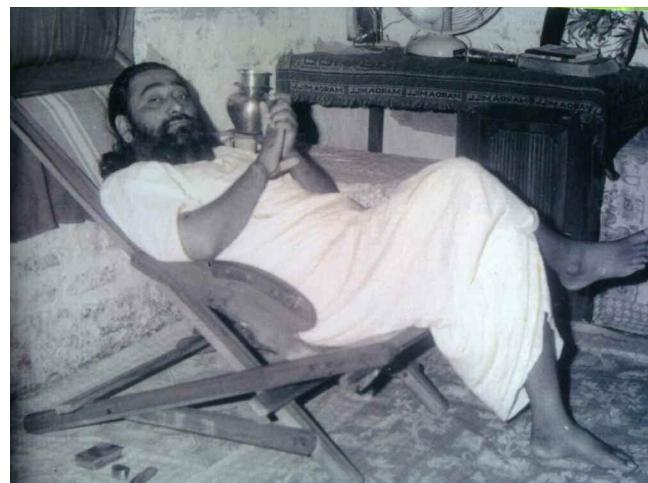
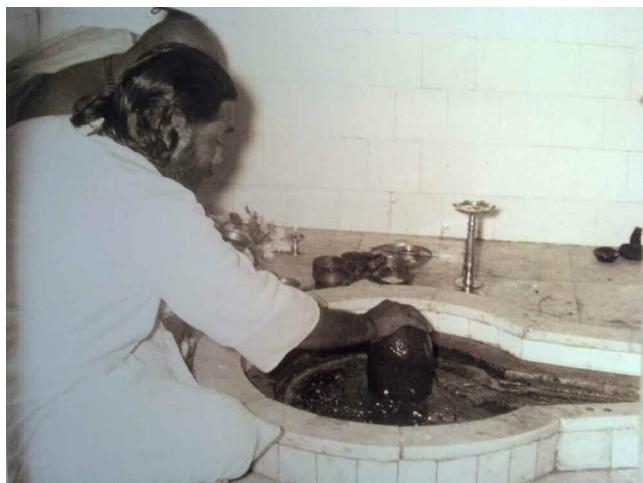
* * * * *

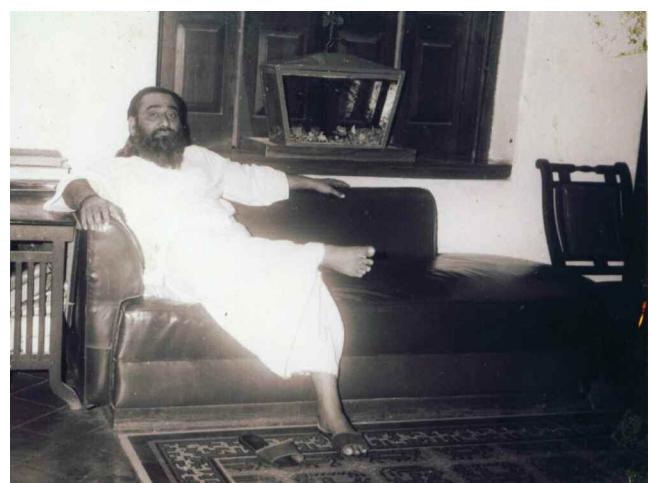
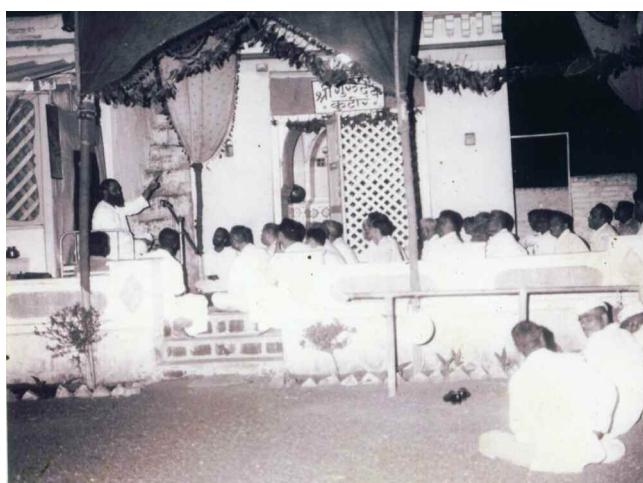
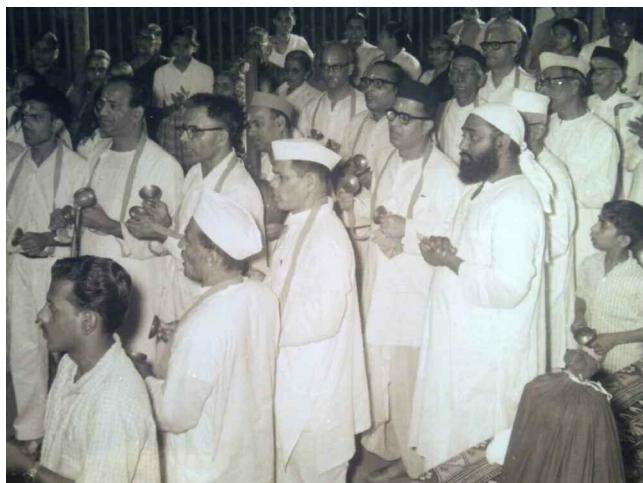
संदर्भ:

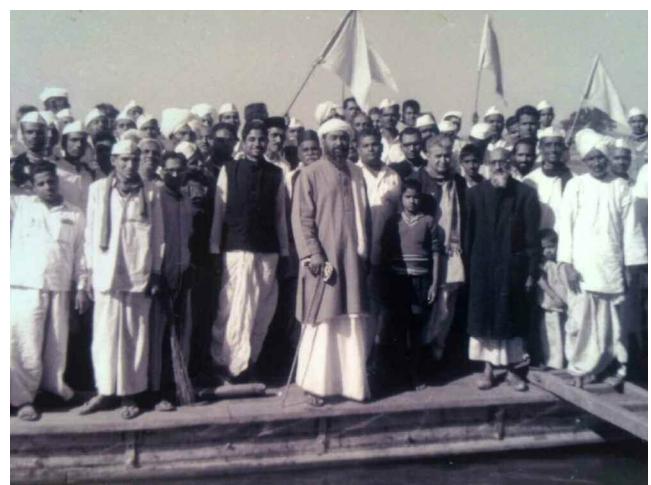
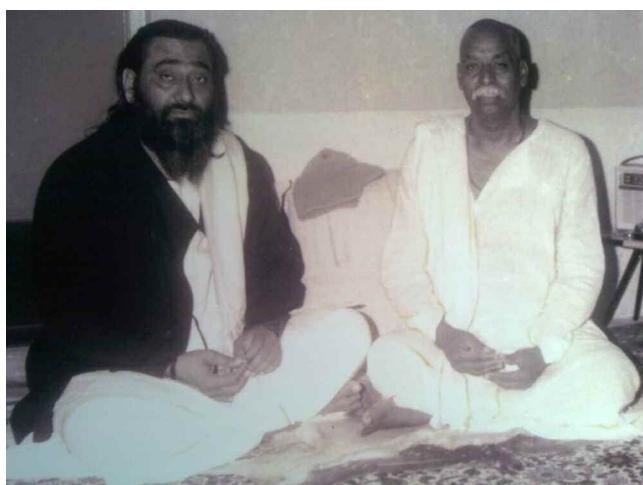
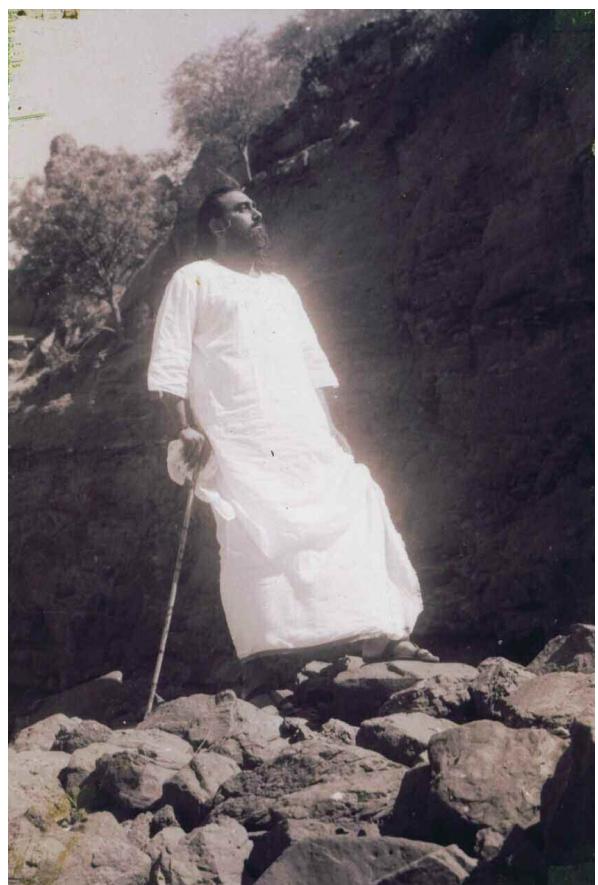
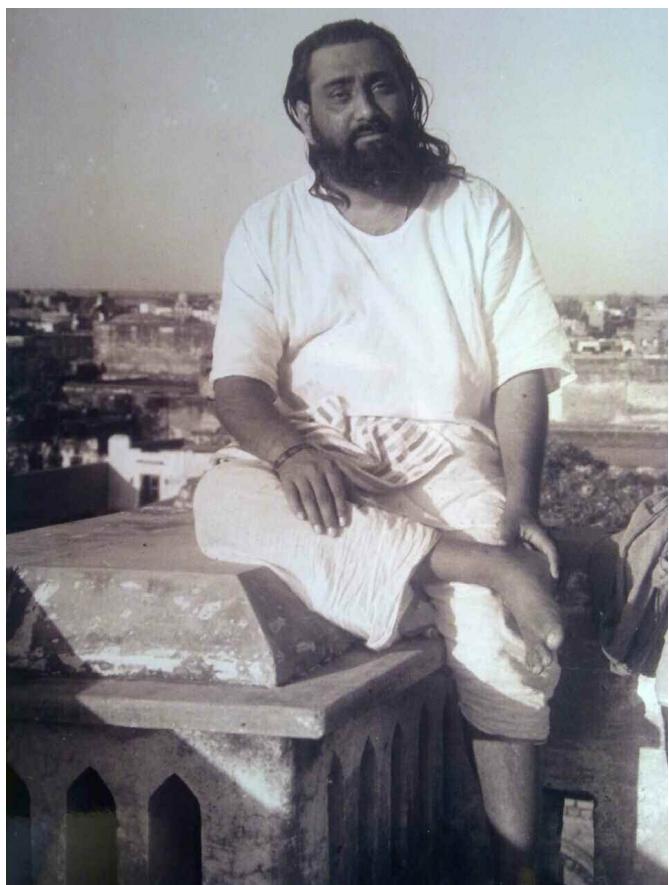
१. आनंदयत्रीच्या पाऊलखुणा - श्रीक्षेत्र माणचूर येथील मोक्षधाम आश्रमातील श्रीबाबांच्या सहवासात राहिलेले निवासी साधक कै. शरद भगत यांचा श्रीबाबांवरील चरित्रलेख
२. श्रीसंत बाबामहाराज आर्वीकर - श्रीक्षेत्र माणचूर येथील मोक्षधाम आश्रमातील श्रीबाबांच्या सहवासात राहिलेल्या निवासी साधिका कै. जिजाताई हाटे यांनी लिहिलेले श्रीबाबांचे चरित्र - संतकृपा प्रकाशन
३. श्रीसंत बाबामहाराज आर्वीकर - दिव्य जीवन दर्शन - लेखक: वि. श्री. फणसळकर

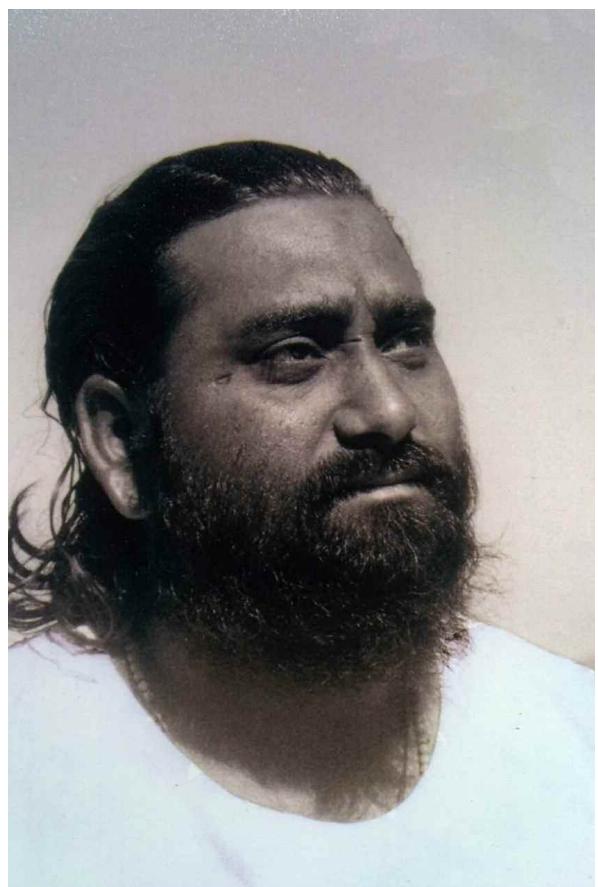
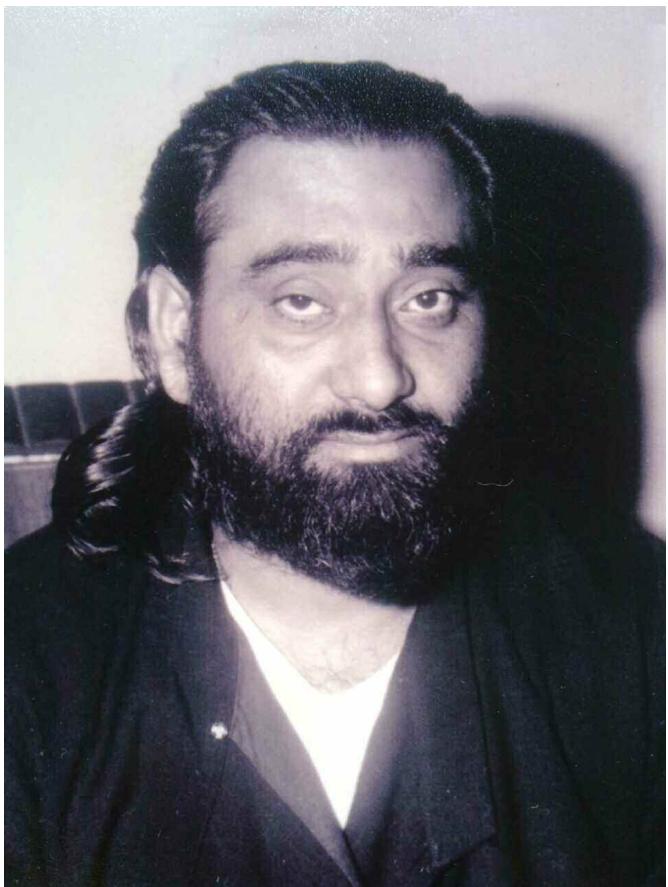
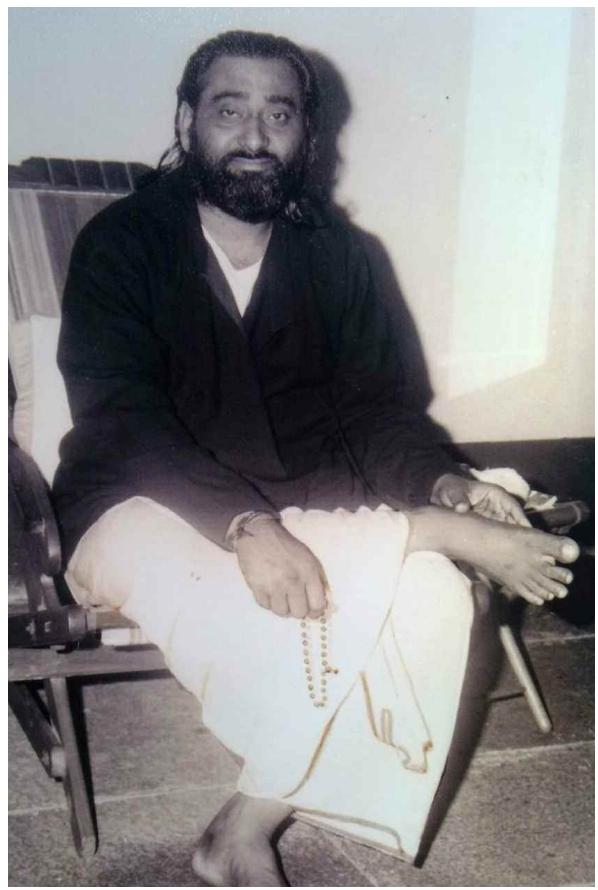
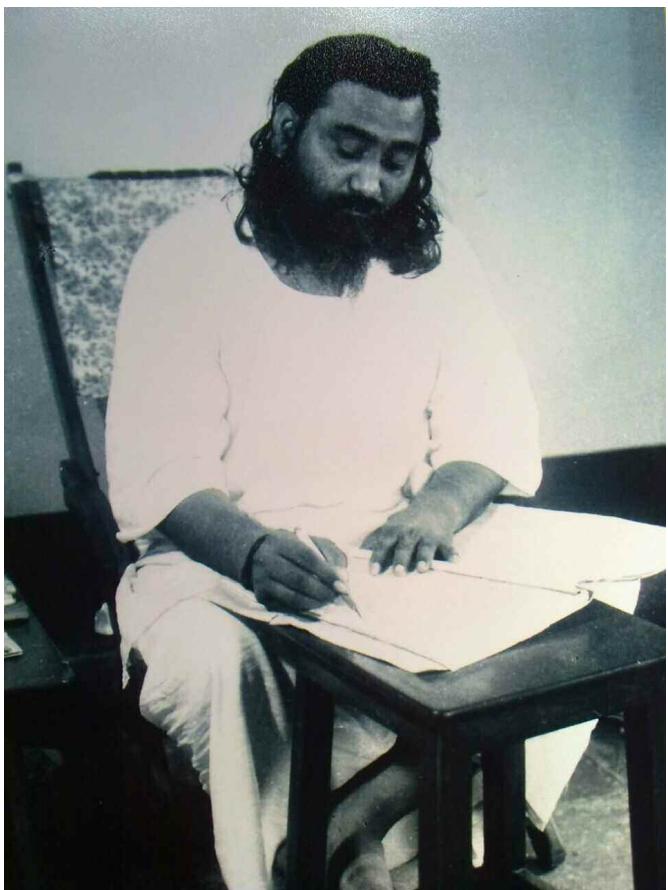
परमपूज्य बाबांची काही छायाचित्रे

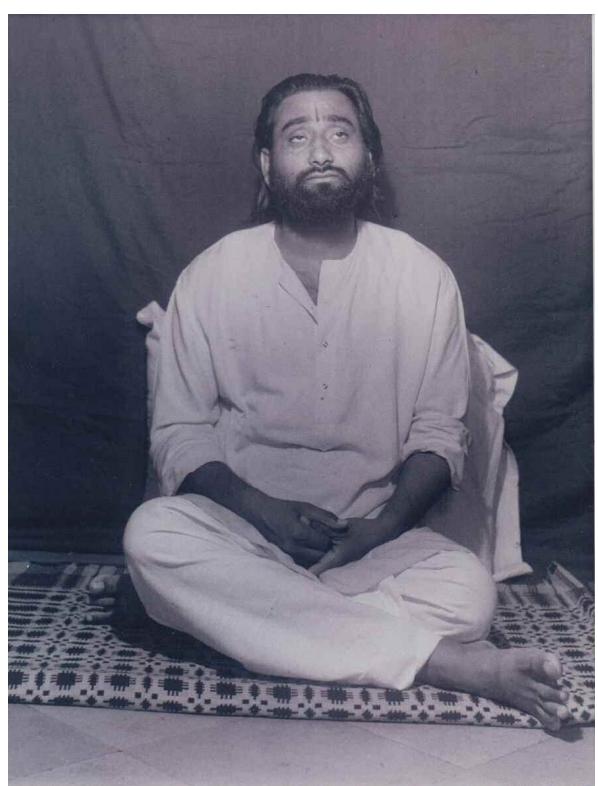
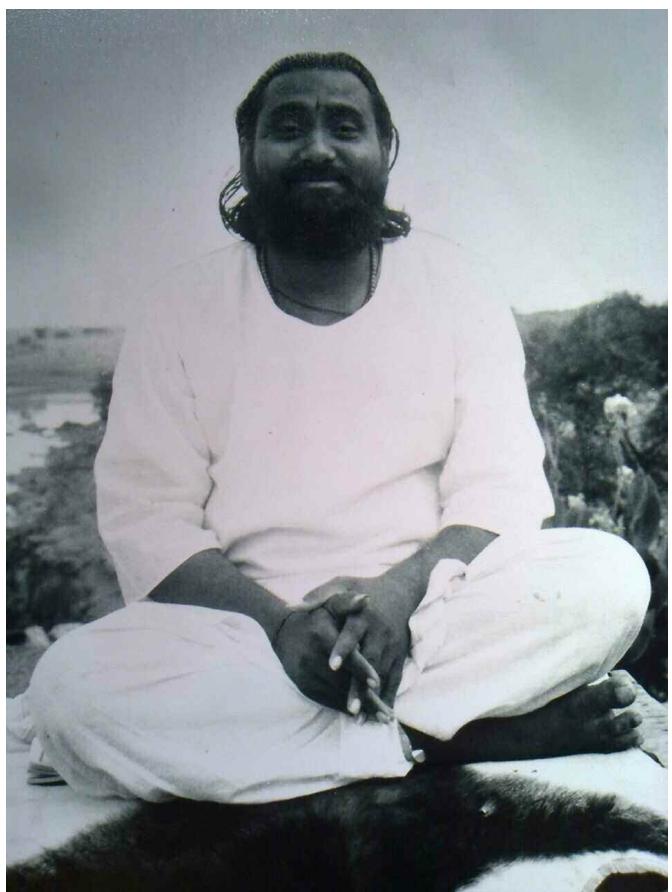
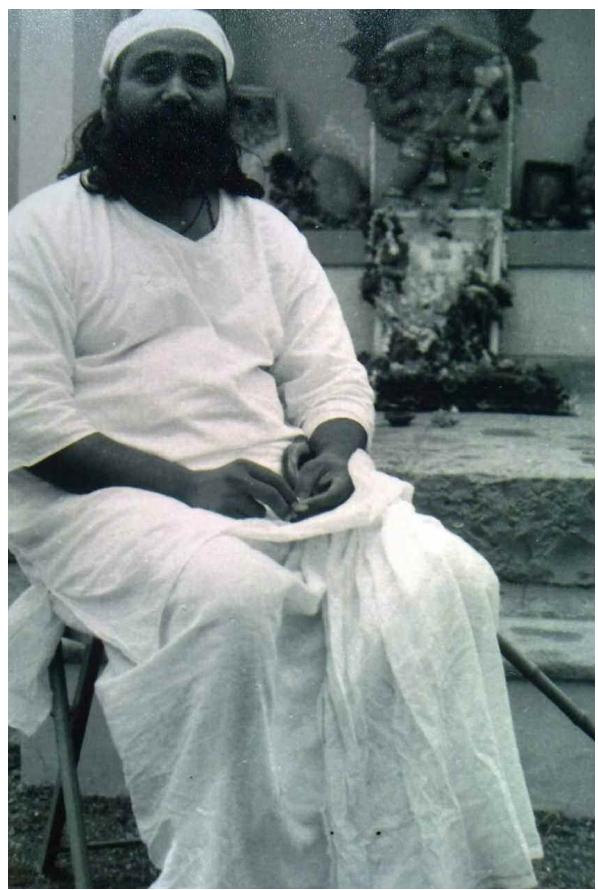
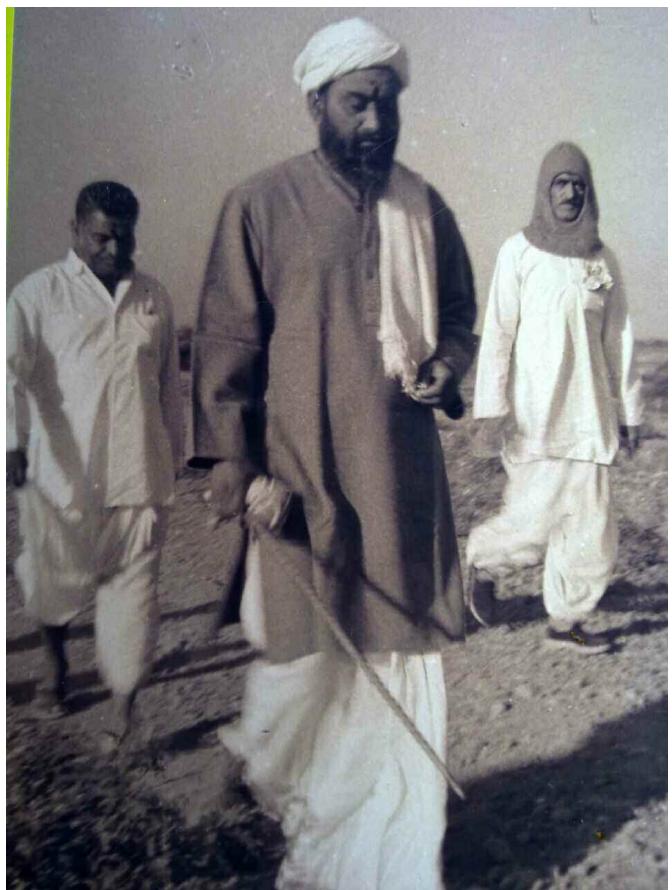

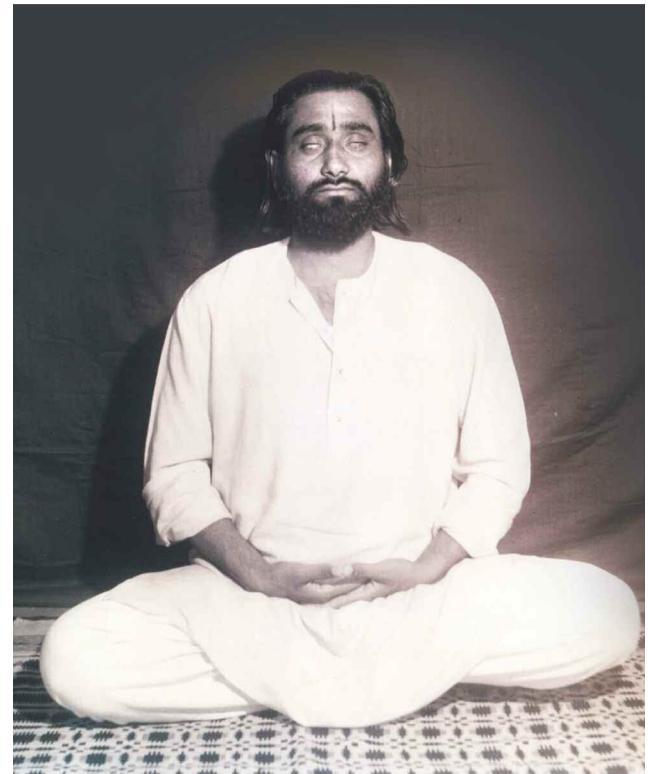
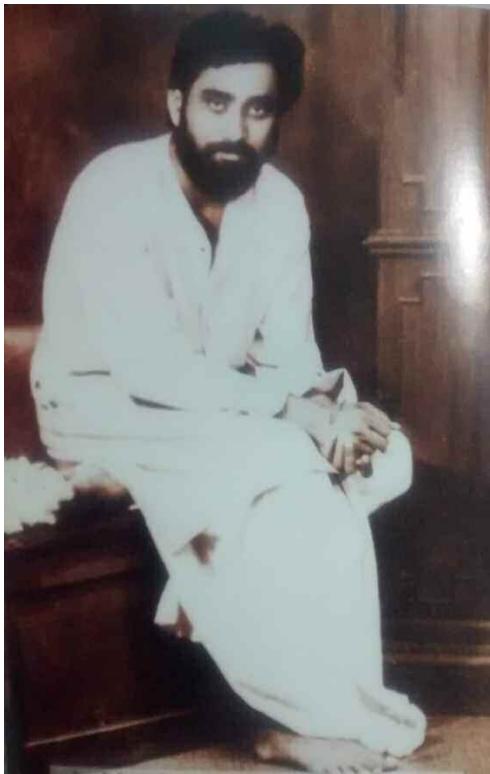

सारेचि देखिले वैभव...

(श्रीबाबामहाराजांनी लिहिलेले साधनाकालीन वर्णन)

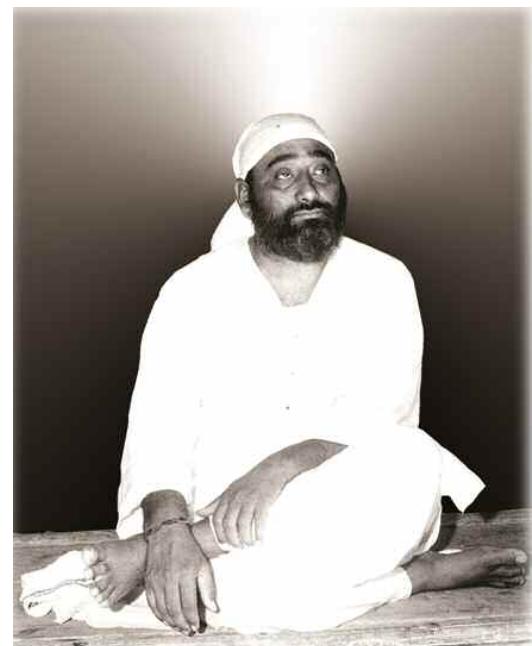
सारेचि देखिले वैभव सुखाचे । भोगिल्या आशेचे अनुभवे ॥१॥
 उत्तम वाहनी हिंडलो स्वैर । भरविला दरबार वैभवाचा ॥२॥
 वस्त्र मूल्यवान पायतळी माझ्या । वैभवाचा राजा अनुभविला ॥३॥
 श्रीमंती नुरली जगामाजी कोठे । राजेपण दिठे मज पाहता ॥४॥
 गज अश्वरथ झुलविले दारी । साक्ष हरिद्वारी अजुनी आहे ॥५॥
 सेवकांचे तांड चाले मागेपुढे । पाही चहुकडे वैभवासी ॥६॥
 जेथे जावे तेथे मानची मिळे हो । विजय पताका फडके माझी ॥७॥
 दरिद्रीही आम्ही सुखविले फार । नदीनाले डोंगर अनवाणी ॥८॥
 उघड्या अंगाने फिरलो सर्वत्र । वैभवाला परत पाठविले ॥९॥
 गिरीकंदराशी शिरलो भुयारी । घोर वनांतरी फिरलो आम्ही ॥१०॥
 मैत्री श्वापदांची प्रेमे आम्ही केली । एकांती देखिली माझी मूर्ती ॥११॥
 भिक्षा दारोदार कराया हिंडलो । स्वानंदे भरलो माझ्या अंगे ॥१२॥
 नाही भीती आम्हा सुख सामग्रीची । ठेव समाधानाची बापे दिली ॥१३॥
 साता दिवसांचे पडले उपवास । तरी ना सायास घडले काही ॥१४॥
 तीन दिवसांची शिळी भाकरी ती । आनंदा भरती आणावया ॥१५॥
 लंगोटीही आम्हा नव्हती एकदा । हृषानी सदा झाके अंग ॥१६॥
 दारिद्र्याचा राजा वैभवाचा स्वामी । अहर्निश स्वामी भरलो ऐसा ॥१७॥
 एकटा चातल्लो महापुरांतरी । शिवालयांतरी ओमकारीच्या ॥१८॥
 रत्नांचा मुकुट महंत म्हणोनी । घातला वृद्धावनी सान्या संती ॥१९॥
 तैसेची सुखाने पादत्राण डोई । ठेविले मी पाही जनार्दन ॥२०॥
 पायी तुडविला बर्फाचा डोंगर । धनाचे ढिगार ठायी ठायी ॥२१॥
 ऐसी बादशाही भोगिली मी सुखे । आणिक ती दुःखे आनंदाने ॥२२॥
 किती सांगू बापा हाल या देहाचे । बंध ते चोरीचे भोगले मी ॥२३॥
 वेडा म्हणोनिया मार तो साहिला । कथा खांडव्याला झाली ऐसी ॥२४॥
 वाहिले मी ओझे हमालाच्या परी । हीच मुंबापुरी साक्ष आहे ॥२५॥

भांडी घासायासी तीन दिस होतो । हॉटेली ज्ञाना तो ग्राहकांसी ॥२५॥
 बंदरी राहिलो कोळसा फेकाया । धन्य वाटे माया मज सारी ॥२६॥
 तैसाचि फिरलो राजभवनात । राहिलो सुखात तीन ठायी ॥२७॥
 हजारो कोसांची पायपीट केली । बिहारी बंगाली मंत्र विद्ये ॥२८॥
 परी आता झालो गोसावी मुळाचा । वीट वैभवाचा मज आला ॥२९॥
 सोळा वरुषांचा निघालो आडरानी । पंढरी वाटेनी म्हणत विड्ल ॥३०॥
 कुठेही पाहावे काहीही करावे । देई तेचि खावे भगवंत ॥३१॥
 जरीचे अंबारी देह सजविला । गजावरी मिरवला नेपाळात ॥३२॥
 परी गोड नाही वाटे माझ्या जीवा । म्हणोनिया देवापाशी आलो ॥३३॥
 उणेपणा काही उरलाच नाही । सुखे सर्वव्यापी प्राप्त झाली ॥३४॥
 विंध्या पांधुरल्या उतार वस्त्यांच्या । विंध्यादी गिरीच्या कडेलाणी ॥३५॥
 ऐसे बहु आहे चरित्र विटाल । अज्ञानाचा मूळ ऐसा सारा ॥३६॥
 हे काय सांगावे जगापुढे आम्ही । सदाचे निकामी वैभव हे ॥३७॥
 याहुनी थोर हरिभक्त झाले । शरीर विटंबिले बहू कष्टे ॥३८॥
 आम्ही काय केले व्हायचे ते झाले । हरिने ठेविले तैसे वागू ॥३९॥
 सारेची जाणावे मृगजळी व्याप । वृथा हे विलाप आलापाचे ॥४०॥
 बहू ऐसे आहे चरित्र आमुचे । परी ते वाणीचे वृथा शीण ॥४१॥

श्रीबाबांनी ज्यांना आपल्या मातेसमान मानले व काकू माँ असा ज्यांचा उल्लेख श्रीबाबा करीत त्या कै. विमलाबाई पुरोहित यांची कथा:

सोमवार दि. १५ नोव्हेंबर १९५४ रोजी श्रीबाबा मुंबईत श्री र. स. उफ काका गोडबोले यांचेकडे आले. त्यांचेकडे श्रीबाबांची प्रवचने व सत्संग होऊ लागला व त्या निमित्ताने काकांकडे त्याचे आसेष, स्नेही मंडळी सतत जमू लागली. गिरगावात ताराबाग इस्टेटमध्ये सौ. विमलाबाई पुरोहित रहात होत्या. त्यांचा मूळ पिंड देवपूजेचा, लहानपणापासून हरिभेटीची इच्छा. त्याकारणे श्रीसाईबाबा व श्रीस्वामी समर्थ यांच्या पोथीचे पारायण करीत असत. हरीस्मरणाने, सेवेने संत व सद्गुरु भेटात अशी त्यांची मनोमनी श्रद्धा. संसारात कन्येचे अल्पवयातच निधन झाल्याने त्यांचे मन सैरभैर झाले होते. श्रीबाबांचे नाव त्यांच्या कानी आले होते. श्रीबाबा मुंबईस येत तेव्हा त्यांचे वास्तव्य श्री काका गोडबोले यांचे घरी ‘सीताराम प्रासाद’ येथे असे. दादरमधील बरीच मंडळी श्रीबाबांच्या अमृतवाणीचा व दर्शनाचा लाभ घेत. सौ विमलाबाईच्या सासूबाईंनी व थोरल्या जा श्रीमती येशुताई पुरोहित यांनी, सौ विमलाबाईंना खूप आग्रह केला की तिने एकदा श्रीबाबांचे दर्शन घ्यावे. त्यायोगाने दुःखी मनाला दिलासा मिळेल. परंतु योग आल्याशिवाय कसे जुळणार!

एके दिवशी पहाटेच्या सुमारास स्वामीभक्त सौ. विमलास स्वप्नात माचणूर दिसले. पडक्या ओवरीतील मधल्या ओवरीत श्रीस्वामी पहुडले होते. ते सौ. विमलला म्हणाले, ‘अंग सडा घालतेस नां!’ आज्ञेचे पालन म्हणून स्वामींच्या पुढील भागात सौ विमलने सडासंमार्जनास सुरुवात केली. काही क्षणातच सध्याच्या आश्रमाच्या दरवाज्यातून लुंगी-कफनी परिधान केलेला, तेजस्वी चेहरा, भेदक डोळे, जटा-दाढी असलेला, उंचापुरा तापसी तरुण लगबगीने आंत येत होता. त्याला पाहून सौ विमलची बोबडी वळली. ह्यातातला तांब्या तेथेच टाकून ती खाटेवर स्वामींचे चरण जोरजोराने चेपू लागली. चेहरा गोरामोरा झाला होता. स्वामी म्हणाले, ‘काय झाल! अशी घाबरलेली कां?’ तिने केवळ आत येणाऱ्या त्या व्यक्तीकडे अंगुली-निर्देश केला. पाठीवरून हात फिरवीत स्वामी म्हणाले, ‘घाबरू नकोस! अग, हा तर आपला मोरू! मोरू ये. बैस येथे’. स्वामींनी स्मित केले आणि सौ विमलचा हात मोरेश्वराच्या हातात दिला आणि म्हणाले, यापुढे आता हा तुझा सांभाळ करील! स्वप्न संपले व सौ. विमलला जाग आली. दुसरे दिवशी श्री गोडबोले यांचेकडे जाण्यासाठी ती निघाली. नियमित साई-लीला वाचणाऱ्या सौ. विमलने साईबाबांना म्हटले तुमच्या पोथीतला एखाद्या प्रसंगाची अनुभूति आली तरच नतमस्तक होईन. हरीची लीला हरी जाणे. झाले. इकडे

सीताराम प्रासादात श्रीबाबा सौ गोडबोलेताईना डोक्याला गुंडाळण्यासाठी पांढरे फडके मागत होते. सौ ताईना समजेना की पूर्वी कधी डोक्याला काही न गुंडाळणारे श्रीबाबा त्यांचेकडे फडक्याचा आग्रह कां धरीत होते. फडके मिळताच श्रीसाईबाबांसारखे डोक्याला फडके गुंडाळून श्रीबाबा बसले. तेवढ्यात सौ विमल आली. श्रीबाबांना पाहून साईबाबांचेच दर्शन झाल्याचा आनंद तिला झाला. दुसऱ्याच क्षणी पहाटे पडलेल्या स्वप्नातील विभूति ती हीच असे म्हणून ती श्रीबाबांकडे टक लावून पाहू लागली. श्रीबाबा प्रसन्नपणे म्हणाले, ‘काय पटली कां ओळख?‘ त्याबरोबर सौ विमलच्या डोळ्यांतून अश्रुगंगा वाहू लागली ती काही केल्या थांबेच ना! श्रीबाबांचे स्पर्शने नंतर ती थांबली. अशी ही त्यांची प्रथम भेट!

काकू माँ काही काळाने दादर येथील ‘भिकोबा निवास’ या इमारतीत राहवयास आल्या. १९५८ पासून त्या वास्तूत श्रीबाबांचे खूप वास्तव्य झाले. श्रीबाबांच्या परिवारात सर्वजण त्यांना काकू माँ असेच संबोधत असत. श्रीबाबांवर त्यांचे पुत्रवत प्रेम होते. काकू माँ ना श्रीबाबांनी बरीच पत्रे लिहिली होती. श्रीबाबा बन्याचदा फिरतीवर असत. तेव्हा एकदा काकू माँ त्यांना म्हणाल्या की, ‘बाबा तुम्ही कुठं असता, तुमचा पत्ता माहित नसतो. मग मी पत्र कुठल्या पत्त्यावर पाठवावं?’ तेव्हा बाबांनी लिहिलं होतं की, ‘मला पोस्टाने पत्र पाठवणं शक्य नसेल तेव्हा पत्र लिहून हवेत, नदीत वा समुद्रात सोडून घावे, म्हणजे मला ते कलेल. ते लोक तुमची पत्रे माझ्याजवळ आणून देतील!

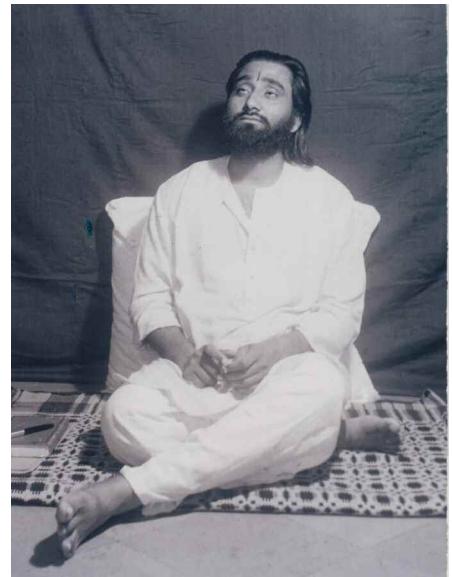
त्याप्रमाणे एकदा श्रीबाबा फिरतीवर असताना काकू माँनी श्रीबाबांना एक पत्र लिहिले व गॅलरीतून खाली हवेत सोडले. तर ते वाच्याने वर वर गेले. नंतर काही दिवसांनी काकू माँना श्रीबाबांचे त्या पत्राला उत्तराचे पत्र आले!

कुणा एका भक्तास लिहिलेल्या एका पत्रात श्रीबाबांनी असेही लिहिली आहे की, ‘मला माणूस समजून फसू नकोस. माणसाच्या आकारातून कोणी वेगळाच विहरत आहे हे लक्षात ठेव!’.

अक्कलकोट संस्थानचे खजिनदार श्री नामदेवराव कासेगावकर यांनी सांगितलेली हकिगत

१९५४ साल. “स्वामी समर्थांच्या मठात मी रोज दर्शनास जात असे. त्यावेळी महाराज (श्रीबाबा) पारावर बसले होते. त्यांची दृष्टी उर्ध्व लागलेली होती. एक-दोन दिवस ते पारावरच बसलेले होते. चौथे दिवशी उत्सुकता म्हणून जवळ गेलो. नमस्कार केला. ‘महाराज, आपण कोठले? कोण गाव?’ म्हणून विचारले मात्र! तोंच ‘तुम्ही काय सोयरीक जमवायला आलात की काय?’ असे महाराज रागावून म्हणाले. ‘वेळ असेल तर बसा नाहीतर चालू लागा.’ असे ऐकल्यावर मी तेथेच बसलो. थोडा वेळ बोलल्यानंतर लक्षात आले की हा महात्मा आहे. नंतर भीतभीतच विचारले, ‘महाराज आपण प्रवचन कराल का?’ त्यांनी माझ्याकडे एकटक पाहिले व नंतर म्हणाले, ‘करू की’. अशी आमची पहिली भेट!”

पहिले दिवशी प्रवचन सुरु होण्यापूर्वी मी त्यांना विषय सांगितला ‘सर्व धर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज’. परंतु महाराज म्हणाले की, ‘मी फक्त भक्तियोगावरच प्रवचन करीन. दुसरा विषय हवा असल्यास मी प्रवचन करणार नाही.’ ६ दिवस सुंदर प्रवचने झाली. पहिले दिवशी प्रवचनानंतर ताट फिरविले. लोकांनी त्यात पैसे टाकले. मग ते ताट महाराजांपुढे ठेवले. महाराज एकदम रागावले. ‘हे कुणी सांगितले?’ असे विचारले, ‘मी एकही पैसा घेणार नाही’. एका गृहस्थाने धीर करून विचारले की, ‘मग हे पैसे पेटीत टाकू?’ महाराज म्हणाले, ‘ते मी कसे सांगू? पैसे पेटीत टाका हे सांगण्याचा अधिकार मला नाही’. त्या पैशांचे काय करावे हा पेच पडला. तेव्हा महाराजच म्हणाले, ‘हे ताट तेथे ठेवा. ज्यांनी पैसे टाकले ते त्यांनी परत न्यावेत’. प्रत्येकाने आपापले पैसे परत उचलून घेतले व ताट रिकामे झाले.

महाराज तेथील दर्घात रोज जायचे पण एकटेच. ते काय करीत ते कुणासच माहित नाही. ते त्यांचा ठावठिकाणा कोणासच समजू देत नसत. माझ्या घरी येऊन जात पण कधी वस्तीला राहिले नाहीत. श्रीबाबांचे वास्तव्य अक्कलकोटास व्हावे म्हणून आम्ही जागा पाहिल्या पण त्यांना पसंद पडल्या नाहीत. ब्रह्मपुरीतील महामुनी ही माझे आजोळ. श्रीबाबांना तेथे घेऊन गेलो असता, बाजूचे माचणूर येथील श्री काशीनाथ महाराजांची समाधि हे स्थान त्यांना आवडले. अशा रितीने अक्कलकोट स्वार्मींचा माचणूर येथे रहाण्याचा आदेश सहजच पूर्ण झाला. त्यावेळी माचणूरचे वयोवृद्ध सधन शेतकरी श्री तात्या भवाळकर यांनी श्रीबाबांचे भोजनाची जबाबदारी स्वीकारली. हल्लुहल्लु गावतील बरीच तसुण मंडळी जमू लागली. श्रीमती तुकामाई डोके यांनी बाबांना आपली शेतजमीन दान केली. त्यांचे नातू श्रीनानासाहेब डोके, हे सिद्ध सारणा संघाचे विद्यमान अध्यक्ष आहेत यांनीही आपली मालजमीन सिद्ध सारणा संघास दान दिली. सोलापूरचे सोन्याचांदीचे व्यापारी होनप्पा गायकवाड यांनीही आपली दोन एकर जमीन आश्रमास दान दिली.

माचणूर येथील मठात ज्यांनी आपले सर्व जीवन व्यतीत केले त्या कै. जिजाताई हाटे

मूळच्या विलोपालं येथील जिजाताई या तरुणपणापासूनच सज्जनगडावर साधिकेचे जीवन व्यतीत करीत होत्या. तसेच मुंबईचे अनंत कुलकर्णी हेसुद्धा श्रीसमर्थ सेवेसाठी गडावर राहिले होते. १९५५ साली श्रीबाबा सज्जनगडावर गेले असताना या दोघांची श्रीबाबांशी भेट झाली व श्रीबाबांच्या दैवी व्यक्तिमत्वाने प्रभावित हो दोघेही माचणूर आश्रमात वास्तव्यास आले व शेवटपर्यंत माचणूर येथेच राहिले. श्रीबाबांचा परिचितांशी नेहमी पत्रव्यवहार असे. कै. जिजाताईना लिहिलेल्या काही पत्रातील काही मजकूर चिंतनीय आहे.

◆ प्रकृतीमान बरे आहे तथापि विचार व त्याची व्याख्या बसविण्यात डोके सुन्न आहे. विकल, विपरीत अशी समाजव्यवस्था पाहून धार्मिकतेचे यथार्थ दर्शन यांत कसे करावे हा प्रश्न सुट नाही. बरे, स्वस्थ बसवत नाही व देव बसू देत नाही. त्यामुळे प्रवचने करण्यात प्रेम व आनंद वाटेनासा झाला. प्रवचन करतानाही समोरील लोक या विचारावर येऊ शकतील कां? ते येण्याच्या तयारीचे आहेत कां? रुढी व समाजाचे गोताळे, सत्याच्या बाजूने हे सोडू शकतील कां? आदि प्रश्न डोक्यात गोंधळत असतात. फक्त एक धर्मोपनिषद लिहावे असा विचार करतो. समोर लोकांचे येणेही बरे वाटत नाही. ठिकठिकाणी वंचना, अप्रामाणिकपणा व विपरीत समज यांचा संघर्ष होऊ लागला. एकदा वाटते की खूब संघर्ष वाढवावा व मानवाचे (जीवाचे)कल्याणाकडे येणारा प्रत्येक आचार तोडण्याचे आवाहन देत हिंडावे. धार्मिकांचे सर्व क्षेत्रात शिरून तेथील धार्मिक भुताटकी हाणून पाडावी. काय बरेवाईट घडेल ते घडेल.

◆ वाटते तुम्ही सान्यांनी खूब हिंडावे, गावोगाव प्रेमलांचे तांडे निर्माण व्हावे. भगवंताच्या दयेचा जयघोष व्हावा. जीव न् जीव खडबडून जागवावा. पण अजून कोणीच समोर येत नाही. प्रत्येक म्हणतो अगोदर आमचे भले हो द्या. मला हेच कळत नाही, भले ज्याने व्हावे तेच सांगतो व ते न करता भले व्हावे असा भलताच विचार लोक करू लागतात. मातेचे दुग्धपान करणारी कन्या, दूध पितानाच मातृत्वाकडे प्रवास करीत असते. जड इंद्रियांच्या उपयोग आहेच. व तो तुम्ही करताच. तर तेवढाच वापर इंद्रियांच्या बाहेरील भजनात गुंजवा. सत् चर्चा वा चार माणसे आपलेसे करून त्यांना चांगल्या वळणाला लावणे हे काय वाईट आहे? अर्थात् अनुभवाची तीव्र लालसा असावीच.

◆ प्रगतीकडे जाणारे न कळतच नेले जातात. तेव्हा जगाचे अपेक्षित कार्यच उरत नाही, व दिसत नाही. तेव्हा ही एक गोष्ट लक्षात घ्यावी की आमचे प्रत्येक कृतीत आम्ही काही शिकत आहोत व तेही नकळत. ताटातुटीत निर्गुणोपासना, तर भेटीत सगुणोपासना. खेळात व विनोदी सात्विकतेत जगाचे नश्वरपण व आनंदाचे केवळ ज्ञान. देवघेवीत पारमार्थिक कुटुंब व अहंतेचे व्यापकपण. मधुर भाषणात अद्वैत भक्तीचे रहस्य तर कठोर शब्दांत प्रकृतीचे आकर्षणाचा नाश. या सान्या पवित्र व पावन गोष्टी आपण शिकत आहोत. न जाणताच देवपण आपलेकडे धावत येत आहे. न करताच साधनेचे पाठ गिरविले जात आहेत. सारेच मांगल्य. तेव्हा हताश होण्याचे कारणच नाही. आनंदी रहा.

प्रा. विजय पांगे, उज्जयिनी यांनी केलेले श्रीबाबांचे वर्णन

पांढरा शुभ्र रूमाल त्यांनी श्रीसाईबाबांसारखा डोक्याला बांधला होता, अंगात सेसरी सैलसा बंगाली कुडता व लुंगी घातलेला धिप्पाड देह. भरदार दाढी, मानेवर रुळणारे रेशमासारखे काळेभोर केस, प्रशांत डोळे, संगाने सावळे, रेख्सीव भुवया, विचारमग्न मुद्रा! वर्तमानात जगूनही मध्येच अल्याड-पल्याड जाऊन यावेत असे वाटावे अशी आत्मतंद्रावस्था असे काहीचे चित्र माझ्या मनी आजही तरळते! हे व्यक्तिमत्त्व क्षणभर उग्र भासावे पण बाबांनी एकदाच हसावे आणि कळून येई की निर्मळ, निरामय प्रसन्नतेचा हा खळखळता प्रवाह आहे, श्री पांगे म्हणतात दिव्यामृतधारा वाचता वाचता मन मध्येच ओळींच्या रांगामधून उडून तिथे बाबांना पाहू लागतं! प्रसन्न, शांत, स्निग्ध भाव ल्यालेली एका विरागी छटेची आत्मरंगी बुडालेली मुद्रा मला तिथे हसताना दिसू लागते! इतकं कोवळं अंतःकरण असलेलं हे व्यक्तित्व होतं हे त्यांची गंभीर मूर्ती पाहून पटत नसे.

माचणूरच्या साधना-सप्ताहातील प्रसंग - श्री दा. का, थावरे गुरुजी

साधना सप्ताहात दुपारी रामचरित मानसावर श्रीबाबांचे प्रवचन असे. भक्तिभावाने ओथंबलेले, प्रेम रसाने ओलेचिंब झालेले, श्रोत्यांच्या कळवळ्याने कासुण्यरूप धारण केलेले श्रीबाबांचे रामचरित मानसवरील प्रवचन म्हणजे एक दर्शन असे. एके दिवशी असे घडले. बाबांच्या आसनाच्या डाव्या बाजूला मारुतीरायांचे आसन घातले जात असे. त्यावर मोठा हार असे. भावना अशी असे की

कोठेही रामकथा चालू असो तेथे मारुतीराय उपस्थित असतात. मारुतीराय हे प्रभु रामचंद्रांचे बहिश्वर प्राण आहेत. 'तुम्हरे भजन राम को पावै' असे मारुतीराय प्रभु रामचंद्रांनाही प्रिय आहेत. रामायण कथेसाठी बाबा आसनस्थ होत. त्यानंतर गुरुस्तवन होऊन ते डावीकडे हनुमंताच्या आसनाकडे बघत. क्षणभर स्मित करून त्यांचे मुख श्रोत्यांकडे होई आणि रामकथेला सानंद सहर्ष प्रारंभ होई. एके दिवशी बाबांनी गुरुस्तवन म्हटले. डावीकडे नजर टाकली. दोन-चार-आठ मिनिटे झाली. बाबा श्रोत्यांच्याकडे मुखच करीनात. श्रोत्यांत चुळबूल सुरु झाली. बाबा असे स्तब्ध का? डावीकडची नजर श्रोतृसन्मुख का होईना? कोणाला काही कळेना बाबांची ही अस्वस्थता आहे का? श्रोतेच अस्वस्थ झाले. एवढ्यात बाबांच्या मुखकमलावर स्मित झळकले, त्यांनी श्रोत्यांकडे मुख करून रामकथेस प्रारंभ केला. तुल-सीदासांची नव्हे तुलसीरामांची वाणी बाबा भरभरून श्रोतृवृद्धाच्या कर्णरंग्रांत रिचवू लागले. प्रसन्न प्रवचन झाले. रामचंद्रांच्या गजरात श्रोतृवृद्ध प्रवचन मंडपातून परतू लागले. तदनंतर मी बाबांच्या कुटीकडे गेलो. त्यांना साष्टांग प्रणिपात केला. माझे अंतःकरण भरून आले. मर्यादा सांभाळून नम्रतेने मी त्यांना विचारले, 'बाबा! प्रवचनाच्या प्रारंभी काही अस्वस्थता आली होती का?' तेव्हा बाबा माझ्या पाठीवर थाप मारीत म्हणाले, 'मालक आले नव्हते. हनुमानजी आल्याशिवाय रामकथा सुरु करता येत नाही.' केवढा मोठा बाबांचा अधिकार. त्यांच्या रामायण प्रवचनात साक्षात् महासद्ग हनुमान उपस्थित असे!

श्रीबाबांचे काही मौलिक विचार

- ◆ परमार्थविचार व साधना देव मिळावा यापेक्षा देव व्हावयासाठी आहे. देव मिळावावयाचा नसतो तर देव व्हावयाचे असते. देवत्व अंगी यावे यासाठी देवाची कांस! अहो, तुमच्या साधनेचा देवावर काय परिणाम होणार? परिणाम व्हावयाचा असतो, तो आपल्याच जीवनात!!! इश्वरदर्शनाने साधकाच्या वृत्तीत बदल घडून येऊन त्यांच्या अंगी देवत्वाचे गुण येतात.
- ◆ देवाकडे नेणारी वाट जर दिव्य आहे, तर साधकाच्या प्रत्येक लहानसहान कृतीतूनही माणसातला देवच प्रकट झाला पाहिजे. 'साधक' या जाणिवेने जगू लागलो की साधना आपोआप सुरु होईल. अभ्यास करणे म्हणजे स्वभाव घडविणे.
- ◆ अध्यात्ममार्ग ही एक जीवन जगण्याची दिव्य व उदात्त वाट आहे. तो विचार जीवनाच्या व्यवहारापासून वेगळा नाही. परमार्थबोध आपल्या व्यवहार्य जीवनापासून वेगळा ठेवून दिव्यानुभवाची आशा धरणे हे निरर्थक व व्यर्थ आहे.
- ◆ निर्विकार मन व अंतर्बाह्य शुचिता सर्व जीवनाचे सुखदायक महाबीज होय. परमार्थातला सर्वात मोठा टप्पा समर्पण भावाचा!
- ◆ असंगाच्या संगामुळे मृत्यू येतो आणि आपल्याला खाऊन टाकतो. म्हणून सावध रहा. अमर व्हा. परमार्थ हा अमरत्वाकडे जाणारा मार्ग आहे.
- ◆ मन हे जीवनाचे दिव्य शक्तित्व आहे, त्याचे सामर्थ्य कमी पडताच जीवन दीन, उदास व हतबल झालेच म्हणून समजा. मन ताब्यात घ्यायचे नाही कारण ते मनरूपात ताब्यात असणे शक्य नाही. तो एक उदासवाणा व दुःखदायी प्रयोग ठरतो. मन ही ज्याची ज्याची प्रकट अवस्था आहे, त्या आत्मरूपाला आपले आत्मभावनेत प्रकट होऊ देण्याचे केले पाहिजे. अर्थात् मन ताब्यात घ्यायचे नसून मन शुद्ध करावयाचे असते. नाना उपाय व नाना प्रयत्ने हे कार्य आपल्याला साधणे आवश्यक आहे. मनाला नाना प्रकारे उपदेश देऊन आपले मूळ शुद्धतम स्फुरणेने जागवावे.
- ◆ सर्वत्र प्रभूच नटला आहे हा विचार बुद्धीत ठेवून जनता-जनार्दनाची सेवा करायला निघणे हा प्रकार आपल्याला सर्वत्र दिसतो पण ध्यानाने अनुभूति प्राप करणे आवश्यक आहे. प्रभु सर्वत्र आहे हे सत्य जरी उघडे असले तरी घटकावयवात त्याचा प्रत्यक्ष अनुभव घडला पाहिजे. जेव्हा प्रभू व घटक एकाच संवेद्य धर्माचे आहेत असे घटक जाणेल. विचाराच्या आत अनुभवाचा प्रकाश असला तरच तो आत्मविचार ठरतो. नाहीतर परविचाराने प्रतिष्ठीत होऊन आत्मवंचनेशिवाय लभ्य काय असणार?

श्रीबाबांची दोन पदे

हे कोण भाग्य माझे | मज सर्व प्राप्त झाले |
 विश्वांत सौख्य जे जे | ते आवघे मिळाले ||४||
 नच सौख्य वेगळेची | सुखरूप मीच झालो |
 स्वानंद स्वार्मी बनलो | मज विश्वगृह कल्ले ||५||
 हरिनाम नित्य गातां | दुःख दैन्य ते पळाले |
 भवरोगही निमाले | गुरुदेव! धन्य केले ||२||
 चिंता सदा भवाची | मज भीती या जीवाची |
 नुरली अतां कशाची | अति शांत चित्त झाले ||३||
 आशा निराश झाली | जगप्रीति ही गळाली |
 वृत्ति निवांत केली | वैराग्य राज्य आले ||४||
 ममता नुरे कुणाची | झाली प्रभात साची |
 विश्वात्म भावनेची | बहु प्रेम ते मिळाले ||५||
 वनीं डोंगरीं कुठेही | ठेवी तसेंचि राहे |
 हरिरूप सर्व पाही | नेत्रांस श्रेय धाले ||६||
 विश्वाकडे पहावे | साक्षीपणे फिरावे |
 प्रभुकाजीं ते झटावे | सौख्य स्वभाव केले ||७||

* * * * *

तव गृण कीर्ति गातां - शांति मिळे जिवाला
 नच अन्य प्रेम कोठे - भवदुःख सारण्याला ||४.||
 गुरुदेवपार्यां माझें - सुख सर्वचि विराजें
 सेवेंत भाव साजे -” भाग्य उदय झाला ||५||
 जरी मेंरु कोसळे तो - वा काळ झेप घेतो
 मन रंग सोडी ना तो - भवबंध तो गळाला ||२||
 खाया असो नसो वा - व्याधी गिळे जरी ती
 नच सांडि चरण प्रीति - हा भाव स्थिर केला ||३||
 तव प्रेमगीत गावें - भूमीवरीं पडावें
 आकाश पांघरावें - जावें निवांततेला ||४||
 तव प्रेम आठवोनि - विश्वास विस्मरावें
 स्वानंद भान घ्यावें - त्यागोन वासनेला ||५||
 स्वच्छंद वृत्ती नार्मीं - रमता विराम कार्मीं
 मन रंगवी अनामी - गुरुदेव बोध केला ||६||

* * * * *

श्रीबाबांचे वाड्यमय

१. दिव्यामृतधारा - श्रीज्ञानेश्वरी बारावा अध्याय प्रगत दर्शन
२. साधना संहिता
३. मनोपदेश
४. प्रार्थना प्रभात
५. प्रभात पाठ
६. गुरुगीता
७. हरिपाठ
८. आचार संहिता
९. स्तोत्रपंचक

१०. स्वधर्म चेतना
११. वैकुठ चतुर्दशी व मानव गीता
१२. गीता प्रबोध
१३. ब्रह्मनिनाद
१४. माचणूरचे हृदगत
१५. साधक विहार सूत्रे
१६. देवाचिये द्वारी (ज्ञानदेव हरिपाठ विवरण)
१७. संतधर्मः जीवन दर्शन
१८. The Message of Machnoor
१९. ब्रह्मवाणी (ईशावास्योपदेशक भाष्य)
२०. नवविधा भक्तियोग
२१. ब्रह्मानंद लहरी (भजनांजली)
२२. श्रीदत्तोपासना
२३. पत्रोत्सव (पूज्य श्रीबाबांची विविध पत्रे)

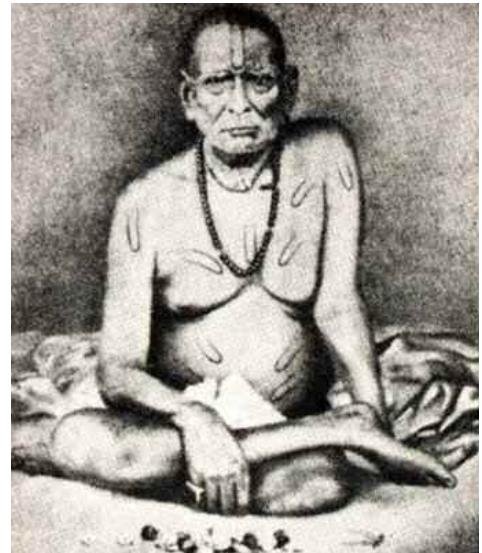
माचणूरचे संत मोरेश्वर, जणू आळंदीचे हो जानेश्वर ।
 भक्तियोगाचा त्यांना फुटला पान्हा, अन् स्वल्पे दिव्यामृतधारा ॥१॥
 वाचिता वाटे ना ती धारा, तो तर आगळा धबधबा अपार ।
 त्यांत उघडली रहस्ये अपार, साकार ते निराकार ॥२॥
 प्रवचनांची त्यांची धार, भक्तिज्ञानाची दिव्यामृतधार ।
 ना केवळ विद्वत्ताप्रचुर, अनुभवांचे ते तो सार ॥३॥
 रचिली त्यांनी साधना-संहिता, वर्णिला त्यांत योगमार्ग पुरता ।
 बाबांचे तो रूप हे न्यारे, फकीरी वृत्ति अन् अवतारही तो रे ॥४॥
 नाथसंप्रदायी सिद्धचित्त तो रे, यति महेश्वरानंद औंकारेश्वरी गुरु रे ।
 दृष्टी अखंड उर्ध्व फार, वाटे निवास उन्मनी अनिवार ॥५॥
 चंद्रभागेतीरी क्षेत्र माचणूर, बाबांची समाधि अति सुंदर ।
 जाता बाबा हृष्टि फार, वर्षति कृपा अपरंपार ॥६॥

माचणूरचे बाबा मोरेश्वर, हाचि आमुचा एकचि ईश्वर ।
 अवतारचि तो जणू जानेश्वर, आला जवळी पंढरपूर ॥१॥
 वर्ण सावळा शोभे सुंदर, कांतीवरी तेज अपार ।
 शुभ्र वखे अंगावर, अन् केस रुळती मानेवर ॥२॥
 हास्य विलोभनीय किती ते सुंदर, दृष्टी उर्ध्व उन्मनी अनिवार ।
 नाथपंथीचा श्रेष्ठ गुरुवर, योग-ज्ञान-भक्ति पूर्णचि अधिकार ॥३॥
 वाणीचा त्या ओघ अपार, उलगडला भक्तियोग सुंदर ।
 व्यष्टी समष्टी विश्वगौप्य ते, उपनिषदीचा जणू हा ऋषिवर ॥४॥
 धन्य आमुचे क्षेत्र माचणूर, रमले जेथे बाबा निरंतर ।
 मस्तक टेविता समाधीवर, आशीर्वाद देती सत्वर ॥५॥
 बाबा बाबा वदता वाचे, कंठ दाढुनि येता साचे ।
 विरहव्यथे त्या तळमळ हो, नेत्री घळघळ अश्रू निरंतर ॥६॥
 माचणूरचा आमुचा गुरुवर, कृपा केली जेणे अपार ।
 कृष्णदासा स्मरण निरंतर, ध्यानी अखंड मूर्ति सुंदर! ॥७॥

श्रीगोरक्षनाथ, श्रीस्वामी समर्थ व श्री शंकर महाराज यांचे वास्तव्याने पावन तपस्याभूमी श्रीक्षेत्र माचणूर

अक्कलकोटचे श्रीस्वामी समर्थ महाराज जेव्हा मंगळवेढा व आसपासच्या परिसरात वावरत असत, त्याकाळी त्यांचे वास्तव्य जेथे काही काळ झाले होते असे मंगळवेढ्याजवळील श्रीक्षेत्र माचणूर! भगवान श्रीसिद्धेश्वर महादेव, पंढरपूर येथील श्रीविठ्ठलाच्या पदस्पन्दने पुनित होऊन माचणूरच्या दिशेने प्रवाहित होणारी भीमा नदी व नाथपंथी सिद्धांचे ठाणे असलेल्या या रमणीय स्थानी श्रीस्वामी समर्थ रमले यात नवल ते काय! धनकवडीचे श्रीशंकर महाराजांचे बालपणीचा काळसुळा याच क्षेत्री गेल्याचा उल्लेख प्रत्यक्ष श्रीशंकर महाराजांनी त्यांचे अंतरंग शिष्य श्री अप्पा धनेश्वर यांना स्वमुखाने सांगितलेल्या गोष्टीत केला आहे. ‘माझा जन्म इ.स. १८०० च्या सुमारास मंगळवेढ्यास उपासनी नावाच्या घराण्यात झाला. लहानपणी मी फार हूळ होतो. मन मानेल तसा कुठेही भटकत असे. वयाच्या सातव्या-आठव्या वर्षी असाच हातात तिरकमठा (धनुष्यबाण) घेऊनएका हरणाच्या मागे लागलो. ते हरण चंद्रभागेच्या काठानं माचणूरच्या दिशेने धावत सुटले. त्याच्या मागोमाग मीही धावू लागलो. बघता बघता सिद्ध शिवस्थानावर पोचलो. हरीण टप्प्यात आलं. मी त्याला बाण मारणार तोच एक धिप्पाड दिसणारा उंचापुरा संन्यासी उघड्या अंगानं समोर येऊन उभा राहिला. त्यांन हरणाला उचलून छातीशी धरलं. म्हणाला, ‘वाळा, कशाला उगीच या निष्पाप जीवाला मारतोस? शिकारच करायची तर हिंख क्रूर प्राण्यांची कर. याला नको मारू.’ पण मी त्यांचं ऐकले नाही. त्यांच्या हृदयाशी बिलगलेल्या हरणावर सरळ बाण मारला. ‘लक्ष्यवेद’ करताना संन्याशालाही लागेल याचा विचारही केला नाही. परंतु माझा बाण वायफळ ठरला. त्यांच्या अंगाला तो लागला पण वेद न करता बोथट होऊन खाली पडला. संन्याशाचा अक्षत देह पाहून मला आश्चर्य वाटलं. मी पुन्हा दुसरा शक्तिशाली बाण त्यांच्यावर मारला. त्यानंसुळा त्यांचा देह वेदला नाही. आता मात्र मी गोंधळलो. अवाक् होऊन त्यांच्याकडे पहात राहिलो. ते प्रेमलळपणां हसले. हरिणाला खाली ठेवून माझ्याजवळ आले आणि त्याच वेळी मला त्यांचेकडून स्पर्शदीक्षा मिळाली. पुढे मी सहा महिने त्यांच्याजवळ चंद्रभागेच्या दुसऱ्या काठावर सिद्धभूमी शिवस्थानात राहिलो. ते अक्कलकोट स्वामी होते व त्यानंतर ते अक्कलकोटला प्रकट झाले. त्यांनी मला सर्व विद्या दिल्या नंतर तीर्थाटनाला जाण्याचा आदेश दिला. नाथांच्या झुंडीबरोबर मी हिमालयात गेलो. तिथे कठोर तपश्चर्या केली. तिकडून परत आलो. सिद्धयोग्यांच्या सहवासात वृद्धेश्वराच्या परिसरात राहिलो आणि आता हा असा भ्रमंति करीत असतो.’ असे हे श्रीक्षेत्र माचणूर!

परमेश्वराचे, साधुसंतांचे एक निमिषभर वास्तव्य झाले तरीही ती भूमी पावन होते, येथे तर या अशा महासिद्धांचा दीर्घकाळ वास झालेला आहे. मग अशा स्थळाचे माहात्म्य काय वर्णवि! श्रीस्वामी समर्थ, श्रीशंकर महाराज, नाथसंप्रदायी, शिवभक्त, वैष्णव, निर्गुणोपासक अशा कुठल्याही भक्ताने, साधकाने दर्शन घ्यावे, वास्तव्य करावे, साधना करावी असे हे एक पावन तपस्याक्षेत्र आहे. म्हणूनच अलिकडच्या काळात श्रीसंत बाबामहाराज आर्वीकर यांना त्यांच्या पंधरा वर्षांच्या दीर्घ तपस्येअंती ते जेव्हा अक्कलकोट क्षेत्री आले तेव्हा श्रीस्वामी समर्थांनी त्यांना आदेश दिला की, ‘मंगळवेढा येथील माचणूर, येथे श्रीसिद्धेश्वर मंदिराजवळ तुझी कर्मभूमी आहे तेथे जा व कार्य सुरु कर!’ असा आदेश देऊन जणू काळाच्या ओघात लपलेल्या श्रीक्षेत्र माचणूर या तपस्यास्थानास साधकजनांसाठी पुनःप्रकाशात आणण्याची श्रीस्वामी समर्थांची योजना होती जणू! श्रीक्षेत्र माचणूर येथील अक्कलकोट स्वार्मांच्या वास्तव्याची खूण मुंबई येथील कै. सौ. विमलाबाई पुरोहित उर्फ काकू माँ यांस कशी मिळाली त्याची कथा आपण पूज्य श्रीबाबामहाराजांच्या चरित्रात वाचलीच आहे. श्रीक्षेत्र माचणूर येथील वास्तव्यात श्रीबाबांनी मोक्षधाम आश्रमाची स्थापना केली व संतर्धम प्रसाराची मुहुर्तमेढ रोवून श्रीबाबा महाराज १९७१ साली सूक्ष्मात विलीन झाले.

स्थळाचे माहात्म्य काय वर्णवि! श्रीस्वामी समर्थ, श्रीशंकर महाराज, नाथसंप्रदायी, शिवभक्त, वैष्णव, निर्गुणोपासक अशा कुठल्याही भक्ताने, साधकाने दर्शन घ्यावे, वास्तव्य करावे, साधना करावी असे हे एक पावन तपस्याक्षेत्र आहे. म्हणूनच अलिकडच्या काळात श्रीसंत बाबामहाराज आर्वीकर यांना त्यांच्या पंधरा वर्षांच्या दीर्घ तपस्येअंती ते जेव्हा अक्कलकोट क्षेत्री आले तेव्हा श्रीस्वामी समर्थांनी त्यांना आदेश दिला की, ‘मंगळवेढा येथील माचणूर, येथे श्रीसिद्धेश्वर मंदिराजवळ तुझी कर्मभूमी आहे तेथे जा व कार्य सुरु कर!’ असा आदेश देऊन जणू काळाच्या ओघात लपलेल्या श्रीक्षेत्र माचणूर या तपस्यास्थानास साधकजनांसाठी पुनःप्रकाशात आणण्याची श्रीस्वामी समर्थांची योजना होती जणू! श्रीक्षेत्र माचणूर येथील अक्कलकोट स्वार्मांच्या वास्तव्याची खूण मुंबई येथील कै. सौ. विमलाबाई पुरोहित उर्फ काकू माँ यांस कशी मिळाली त्याची कथा आपण पूज्य श्रीबाबामहाराजांच्या चरित्रात वाचलीच आहे. श्रीक्षेत्र माचणूर येथील वास्तव्यात श्रीबाबांनी मोक्षधाम आश्रमाची स्थापना केली व संतर्धम प्रसाराची मुहुर्तमेढ रोवून श्रीबाबा महाराज १९७१ साली सूक्ष्मात विलीन झाले.

सोलापूर जिल्ह्यातील मंगळवेढा तालुक्यात मंगळवेढ्यापासून आठ मैलांवर भीमानदीच्या तीरावरील 'श्रीक्षेत्र माचणूर' हे छोटेसे खेडेगाव. येथून वाहणारी भीमा नदी, तिच्या प्रवाहाच्या चंद्रकोराकृति दर्शनामुळे चंद्रभागा नावाने ओळखली जाते. या चंद्रभागेच्या नाभीमध्यावर व भूगर्भ-षेवर श्रीक्षेत्र माचणूर हे पवित्र क्षेत्र वसले आहे. त्याकारणाने तपस्येसाठी हे स्थान फार महत्वाचे आहे व अशी स्थाने फारच दुर्मिळ आहेत. हा परिसर इतका निवांत व रमणीय आहे की इथे कुठेही बसल्यास साधकाची वृत्ति सहजीच अंतर्मुख होऊन जाते व भान कूटस्थाकडे केंद्रित होते.

नीरा-नरसिंगपूरपासून पंढरपूरपर्यंत पसरलेला भीमेकाठचा परिसर 'हरिक्षेत्र' आणि पंढरपूरपासून सरकोली, माचणूर, सिद्धपूर हा भाग 'हरिक्षेत्र' म्हणून प्रसिद्ध आहे. अशा प्रकारे हरिहरांच्या मंगळ मिलनाचे वरदान लाभल्याने हा भाग 'हरिहर' क्षेत्र म्हणून ओळखला

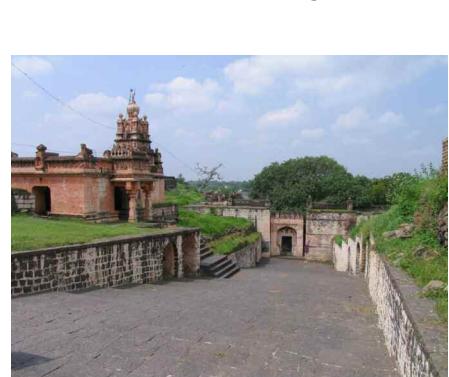
जातो. माचणूरला श्रीसिद्धेश्वरांचे प्राचीन मंदिर आहे. मंदिरासमोर नदीला सुंदर विस्तीर्ण

घाट आहे. तो दानशूर राणी अहिल्यादेवीने

बांधला असे म्हणतात. यावरूनच त्या काळी हे तीर्थक्षेत्र फार प्रसिद्ध असले पाहिजे हे ध्यानात येईल. पात्रात श्रीजटाशंकराचे देवालय असून वर वेशीकडील एका बाजूला श्रीमल्लिकार्जुन मंदिर आहे. दुसऱ्या बाजूला मोक्षधाम आश्रमात काशीहून आलेले शिवभक्त संन्यासी परमहंस श्रीकाशिनाथ

महाराज, ज्यांनी येथे तपाचरण केले व शके १५४५च्या ज्येष्ठ वद्य त्रयोदशीला ब्रह्मलीन झाले, त्यांची समाधि आहे. तेथेच श्रीसंत बाबामहाराज आर्वाकर यांचेही समाधि मंदिर आहे व तो भाग मोक्षधाम आश्रम म्हणून प्रसिद्ध आहे. बेगमपूर येथे चौदापंधरा वर्षे वयाचे परमहंस सिद्धपुरुष होते. त्यांची समाधि नदीतीरावर आहे.

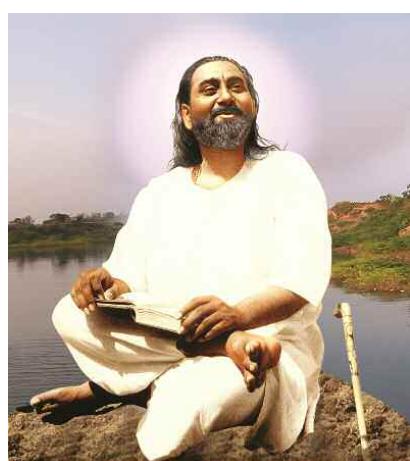
श्रीक्षेत्र माचणूर ही प्राचीन तपस्याभूमी असून 'नाथांचे ठाणे' म्हणून ओळखले

जाते. चंद्रभागेच्या नाभीमध्य असलेल्या या क्षेत्रात श्रीगोरक्षनाथ यांनी एकवीस दिवसांचे तपानुष्ठान करून एका गुपतिंगाची स्थापना केली होती असे श्रीबाबा महाराज सांगत असत. अधर्माचा नाश करून धर्मस्थापना करण्यास्तव यति श्रीसिद्धरामांचे आगमन झाले होते. श्रीसंत बाबामहाराजांनी आपल्या एका काव्यात यासंबंधी पुढीलप्रमाणे उल्लेख केलेला आहे.

भूमीभार सारूनी ज्ञानदीसी पाजळी | धर्मवीर प्रसवले सिद्धराम ये स्थळी ||

यापुढील संपूर्ण काव्याचा सारांश पुढीलप्रमाणे आहे:

दुष्टता व अधर्म वाढून मंदिरे भ्रष्ट झाली, कुणी कुणाला विचारीनासे झाले. भक्ति विकल झाली, धैर्यवान धीर सोङून थरथर कापू लागले. सृष्टीरूप द्रौपदीचे हे दैन्य दूर करण्यास

तिला कुणीही त्राता उरला नाही, अशा वेळी श्रीसिद्धराम या स्थळी प्रवेशले. त्यावेळी विमल जलवाहिनी, कोरीव कड्यातून वाहणाऱ्या चंद्रकोराकृति भीमेच्या कांठी दक्षिण दिशेस घोर वनराजी असलेल्या स्थानी पूजा केलेले एक शिवलिंग श्रीसिद्धरामांच्या दृष्टीस पडले. हिंस्र श्वापदांची भीती न बाळगता, देहप्रीति दूर करून या निबिड अरण्यात कोणता भक्त शिवपूजेस येऊ शकेल असे वाढून पूजकाच्या दर्शनाकरिता श्रीसिद्धराम आतुर झाले. मावळत्या सूर्यास वंदन करून रात्रीच्या अंधाराचे भय न बाळगता श्री सिद्धराम, तो दिव्यपुरुष ध्यानावस्थेत शिवाच्या पूजकाला शोधू लागला आणि जगन्माता अंबिकेला पूजा करताना पाहून 'अंब अंब' म्हणून तिचे पदी लीन झाला. अत्यानंदाने सिद्धरामांचे देहभान हरपले. विश्वजननीने प्रेमाने त्या पुत्रास स्वहस्ताने धरून जागविले आणि हृषोंत्कुलतेने शिवलिंगाची कथा सांगितली. त्रैलोक्यात वंद्य असणारे, गौरविले जाणारे क्रष्णिकुलातील तेजस्वी, ज्ञानी, शिवस्वरूप, हेतुरहित भ्रमण करीत असलेले

श्रीवामदेव एक दिवस मावळतीच्या सुमारास येथे आले. चंद्रभागेत स्नान केले. रात्रीचा काळोख पसरू लागला होता, अशा वेळी त्यांना जळावर लिंग तरंगताना दिसले. हर्षित चित्ताने त्यांनी ते पाण्यातून काढून जमिनीवर ठेवले. वेदोक्त वाणीने त्या लिंगाची स्थापना करण्यास्तव त्यांनी शौनकादि ब्रह्मनिष्ठ, भारद्वाज मुनि, कौशिकादि सांख्यमति, शुकदेवांसारखे आत्मनिष्ठ, जपी, तपी, योगी, धर्मवीर, भक्तवृद्द, सान, थोर, तत्वदर्शी यांना निमंत्रणे केली. विमल मनाचे हे सारे धर्मधुरीण या स्थळी आले. पुरोहितांची योजना करून यजकर्म आरंभिले आणि या मातृलिंगाची स्थापना केली. देवांनाही अचंबा वाटावा असा हा सोहळा संपन्न झाला. ते हे माचणूर-ग्रामदैवत श्रीसिद्धेश्वर.

श्रीसिद्धेश्वर मंदिराचा सर्व परिसर अत्यंत सुंदर असून सर्व बांधकाम पाषाणाचे आहे. दगडी प्रवेशद्वारातून प्रवेश केल्यावर दोन्ही बाजूला सुंदर देवड्या आहेत. डावीकडे श्रीमल्लिकार्जुन मंदिर लागते. पुढे प्रशस्त पायऱ्या उतरल्यावर द्वितिय प्रवेशद्वार आहे. श्रीसिद्धेश्वराच्या मंदिराभोवती दगडी टटबंदी आहे. श्रीसिद्धेश्वर मंदिरात प्रवेशद्वारापाशी तीन फूट उंचीचा भव्य नंदी आहे. आत उजवीकडे श्रीगजानन आहेत. गाभाऱ्यात जाण्यासाठी पहिला दरवाजा पाच फूट तर दुसरा अडीच फूट उंचीचा असे दोन दरवाजे ओलांडून जावे लागते. मंदिर परिसरात मोठ्या ओवऱ्या, दीपमाळी व खोल्या आहेत. गाभाऱ्यात श्रीसिद्धेश्वर महादेवांचे भव्य शिवलिंग आहे. चांदीचा भव्य मुखवटाही आहे. मंदिराच्या आवारात उजवीकडे श्रीस्वामी समर्थनी स्थापन केलेल्या लहानशा पाषाण दत्तपादुका आहेत. तेथून मंदिराच्या तटाला लागून साधारण पत्रास पायऱ्या खाली उतरल्यावर भीमानदीच्या किनारी बांधलेला प्रशस्त घाट नजरेत भरतो. नदीपत्रात मध्यभागी श्रीजटाशंकराचे छोटेसे परंतु सुबक व देखणे मंदिर आहे. नदीच्या पाण्याची पातळी कमी असल्यास मंदिरापर्यंत पाण्यातून चालत अन्यथा बोटीने जाता येते. मंदिराच्या गाभाऱ्यात श्रीजटाशंकराचे सानिद्ध्यात ध्यानास बसल्यास एक गूढ अन् विलक्षण शांतीचा अनुभव येतो. भीमानदीला १९५६ साली आलेल्या पुरात पूर्ण मंदिर पाण्याखाली गेले होते. पूर इतका प्रचंड होता की पाणी सिद्धेश्वराच्या मंदिरात आले होते. त्या पुरात श्रीजटाशंकर मंदिराचा कळस वाहून गेला. महाशिवरात्रीला येथे श्रीसिद्धेश्वर महादेवांची फार मोठी यात्रा भरते व मोठा उत्सव साजरा केला जातो. लाखो भाविक श्रीसिद्धेश्वर महादेवाच्या दर्शनासाठी येतात. श्रावण महिन्यात सोमवारीसुद्धा येथे बरेच भाविक दर्शनास येतात.

नाथपंथी सिद्ध श्रीगोरक्षनाथ, परमहंस श्री काशिनाथ महाराज, अक्कलकोटनिवासी श्रीस्वामी समर्थ, धनकवडी येथील समाधिस्थ सत्पुरुष श्रीशंकर महाराज व अलिकडच्या काळात (इ.स. १९५४ ते १९७१) नाथपंथी संत श्रीबाबा महाराज आर्वाकर या सर्व महात्म्यांच्या वास्तव्यामुळे आध्यात्मिकतेने स्पंदित असलेले हे श्रीक्षेत्र माचणूर सर्व पंथाच्या साधकांसाठी उत्तम साधनाक्षेत्र आहे. श्रीबाबामहाराजांनी मोक्षधाम आश्रमाची स्थापना केली होती. आता तेथे श्रीबाबांचे समाधि मंदिर आहे. मोक्षधाम आश्रमाचा परिसर अत्यंत रमणीय तसेच पवित्र व शांत आहे. इथल्याइतकी निवांताव एकांत क्रचितचूळ ठिकाणी सापडेल. येथे येणारा साधक, मग तो कुठल्याही संप्रदायाचा असो, त्याला येथून मार्गदर्शन मिळेल असे स्वतः श्रीबाबामहाराज सांगत असत. सिद्ध सारणा संघ या श्रीबाबांनी स्थापन केलेल्या संस्थेद्वारे मोक्षधाम आश्रमाची व्यवस्था पाहिली जाते. साधकांसाठी आश्रमात निवासाची सोय आहे व पूर्वकल्पना दिल्यास संस्थेद्वारे भोजनप्रसादाची व्यवस्थासुद्धा केली जाते. एकांतप्रिय साधकांनी जप-तप-ध्यान-पारायण-चिंतन करून लाभ घ्यावा असे हे महाराष्ट्रातील एक विरळा तपस्यास्थान आहे.

धन्य सिद्ध ग्राम ...

धन्य सिद्ध ग्राम | सिद्धांचा हा गांव |

सिद्धेश्वर देव | नांदे तेझें ||१||

वाहे चंद्रभागा | चरणापासोन |

तीर्थराज पावन | भक्तजनां ||२||

संत मुनि तेझें | इच्छिले पावती |

सहज भाव भक्ति | आवडे देवा ||३||

मूळ गणपति | सेवेमार्जीं रत |

फणिधर डुल्लत | नाचे पुढें ||४||

मोरेश्वर म्हणे | तयाच्या दर्शने |

पळताती विघ्ने | दशदिशां ||५||

-- संत मोरेश्वर (प. पू. संत श्रीबाबामहाराज आर्वाकर)

श्रीक्षेत्र माचणूर जवळील पवित्र पंचक्षेत्रे

अर्धनारी - अर्धनारीनटेश्वराचे मंदिर आहे.

उचिठाण (उच्चस्थान) - येथील टेकडीवर अनेक यज्ञ झाले आहेत. या यज्ञभूमीतील भस्म श्रीसिद्धेश्वरांच्या पूजेसाठी आणले जाते.

बठाण (अवस्थान) - हे उचिठाणाच्या खाली वसलेले गाव. यज्ञसमयी या गावात सिद्धांचा निवास असे.

बेगमपूर (घोडेश्वर) - प्राचीन काळी परमहंसस्वामी नावाचे सत्पुरुष चंद्रभागेच्या प्रवाहावर घोंगडे टाकून त्यावर आसनस्थ होऊन श्रीसिद्धेश्वराच्या दर्शनास येत असत. त्यांची समाधि बेगमपूर येथे नदीकाठी आहे.

सिद्धापूर -येथे चंद्रभागेच्या प्रवाहात गणपति आहे. मकर संक्रांतीचे दुसऱ्या दिवशी त्या मूर्तीचे दर्शन होते व तेथे मोठी यात्रा भरते.

श्रीक्षेत्र माचणूर येथे कसे जावे?

श्रीक्षेत्र माचणूर सोलापूर-मंगळवेढा मार्गावर सोलापूरपासून सुमारे ४३ किलोमीटर अंतरावर आहे. पंढरपूर बाजूने आल्यास अंतर साधारण ३७ किलोमीटर आहे. सोलापूर, मंगळवेढा व पंढरपूर येथून एसटी बसेस मिळतात. मुख्य मार्गावरील बसथांब्यावर उतरल्यावर तेथून श्रीसिद्धेश्वर मंदिर व मोक्षधाम आश्रम केवळ पाच मिनिटांच्या अंतरावर आहे.

ऐतिहासिक महत्त्व

दक्षिण जिंकण्यासाठी आलेला औरंगजेब मराठ्यांच्या हल्ल्यांनी त्रस्त झाला होता व त्यांच्यापासून संरक्षण मिळविण्यासाठी औरंगजेबाने मंगळवेढ्याजवळील ब्रह्मपुरी गावाजवळ भीमा नदीच्या काठी इ.स. १६९५च्या आसपास किलो बांधला. औरंगजेबाचे येथे बरीच वर्षे वास्तव्य होते. या काळात किल्ल्यात मोगल सैन्याची मोठी छावणी होती. या भागाचे नाव माचणूर कसे पडले याबद्दल एक दंतकथा प्रचलित आहे. औरंगजेबाने हा प्रदेश जिंकल्यावर आपल्या सैनिकांना श्रीसिद्धेश्वराचे शिवलिंग फोडण्याची आज्ञा केली. पण त्यासाठी गेलेल्या सैनिकांवर भुंग्यांच्या थव्याने हल्ला चढविला, त्यामुळे त्यांना परत फिरावे लागले. याप्रकाराने संतापलेल्या औरंगजेबाने श्रीशंकरांचा उपमर्द करण्यासाठी नैवेद्य म्हणून मांसाचा नैवेद्य पाठवला, पण श्रीसिद्धेश्वराचे पुढ्यात ठेवलेल्या नैवेद्याचे ताटावरील वस्त्र बाजूला केल्यावर मांसाच्या जागी पांढरी फुले दिसली. मांसाचा नूर पालटला त्यामुळे या ठिकाणाला मासनूर असे म्हटले जाऊ लागले. पुढे याचाच अपभ्रंश होऊन गावाचे नाव माचणूर झाले. या सर्व प्रकारामुळे खजिल झालेल्या औरंगजेबाने सिद्धेश्वर मंदिराला ४०० रुपये व ६८० रुपये अशी दोन वर्षासने चालू केली. आजही महाराष्ट्र सरकारकडून मंदिराला ४८० रुपये वर्षासन मिळते. माचणूरपासून एक मैल अंतरावर बेगमपूर गाव आहे. तेथे बादशहाच्या बेगमची कबर आहे. या परिसरात अनेक ठिकाणी टेहाळणी बुरुज चांगल्या भक्तम अवस्थेत आजही उभे असलेले दिसतात. या बुरुजावर जाण्यासाठी त्यांना आतून जिने केलेले आहेत. बुरुजावर उभे राहून शत्रूंच्या आगमनाची चाहूल घेण्यासाठी केलेली त्यावेळची व्यवस्था होय. येथे राहणाऱ्या लोकांनी औरंगजेबाच्या काळी जमीनीत पुरुन ठेवलेल्या संपत्तीची साक्ष अजूनही मिळते. येथे काही शेतकऱ्यांना जमीन नांगरताना जुनी नाणी, निरनिराळ्या आकाराचे व रंगाचे मणी, अंगठीत वापरण्याचे रंगीबेंगी खडे व मोहरा वैरे सापडल्या आहेत. अनेक इतिहासप्रेमी व संशोधक माचणूरला येत असतात.
